

МИХАЙЛО ЛОЗИНСЬКИЙ

Утворення українського коронного краю в Австрії

Накладом видавництва
1915

ПОЛІТИЧНА БІБЛІОТЕКА

МИХАЙЛО ЛОЗИНСЬКИЙ

Утворення українського коронного краю в Австрії

Накладом видавництва

1915

Утворення українського коронного краю в Австрії

Зміст.

	Стор.
I. ВСТУП	1
II. ІСТОРИЧНІ УВАГИ ПРО ГАЛИЧИНУ І ЇЇ ПРИЛУЧЕННЯ ДО АВСТРІЇ	3
III. СПРАВА ПОДІЛУ ГАЛИЧИНИ В 1847—1850 РР.:	
1. Адміністративні заходи в 1847—1848 рр. . .	7
2. Українська акція	9
3. Польська протидія	18
4. Справа поділу Галичини в Державній Соймі	32
5. Галичина в державній конституції з 4. марта 1849 р. і краєва конституція для Галичини з 29. вересня 1850 р.	43
IV. ГАЛИЧИНА ПІД ПОЛЬСЬКИМ ПАНУВАННЯМ 1861—1914	53
V. ПОДІЛ ГАЛИЧИНИ НА ІСТОРИЧНО-НАЦІОНАЛЬНІЙ ОСНОВІ ЯК ЄДИНО ПРАВИЛЬНА ПІДСТАВА НОВОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ ПІСЛЯ ВІЙНИ	69

I. Вступ.

Справа, про яку отсе пишемо, зовсім не нова.

Утворенє українського коронного краю в Австрії через поділ Галичини на її складові національні часті, українську й польську, являєть ся від початку австрійської конституційної історії головним домаганням українського народу в Австрії.

Се домагання, в 1847—1850 рр. близьке здійснення, хоч опісля усунене з ряду актуальних політичних питань, найліпше доказало свою живучість тим, що все глибше і глибше ьскрінювало ся в свідомість українського народу, так, що тепер всі українські партії й цілий нарід уважають його здійснення одиноким правильною розвязкою українського питання в Австрії.

Правильність сього українського становища доказує також та обставина, що наслідки несповнення того українського домагання давали ся що-раз більше відчувати — в формі що-раз острійшої польсько-української боротьби—в області не тільки внутрішньої, але й заграничної політики австрійської держави.

З тої причини правильна розвязка українського питання була вже перед війною не тільки житевою потребою українського народу, але також державною konieczністю для Австрії.

Теперішня-ж хвиля вимагає такої розвязки просто з непереможною силою. В міру того, як союзні армії Австро-Угорщини й Німечини увільняють Галичину від Росії, — стає перед Австрією питання нової організації краю, а саме, чи задержати старі організаційні основи, чи утворити нові.

Що Галичина, той політичний новотвір, покликаний до життя конституційними реформами 1860-их років з метою утворити з українських і польських земель, набутих Австрією при поділах Польщі на основі різних історично правних титулів, політичну одиницю під польським пануванням, все більше й більше виказував свою нездарність, — се факт, якого не міг не признавати ніякий поважний політик. Але витягнути з того консеквенції і приступити до перебудови політичної будівлі, яка показала ся нездарною, — се була в австрійських відносинах, особливо при політичній силі Поляків у державі, занадто важка задача. І тому старали ся зарадити лататиною — в формі польсько-української угоди.

Одначе тепер, коли стару будівлю зруйнувала війна, бу-
лоби злочасною помилкою приступати до її відбудови, — за-
мість поставити нову будівлю, яка відповідала би історичним
традиціям і тенденціям історичного розвитку, об'єктивним від-
носинам і бажанням українського народу, як також інтересам
держави.

Се власне заставляє нас саме тепер випустити в світ
отсю працю.

Хочемо дати в ній огляд цілої дотеперішньої історії наших
змагань до визволення нашого краю в Австрії з під чужого
політичного панування і збудування в ній основ власного по-
літичного життя, щоб вона з одного боку стала речником тих
наших змагань перед політичним сьвітом тих держав, з якими
злучила нас доля в теперішній переломовій хвилі*), з другого-ж —
пригадкою сеї сторінки нашої найновішої політичної історії
нашої суспільности скріпила в ній сьвідомість, що власне тепер
прийшов час напружити всі свої сили, щоби в теперішній пере-
ломовій хвилі завершити те, що розпочали предки наші в хвилі
иншого перелому, в 1848 р.

*) Сій цілі має служити німецьке видання сеї праці: *Die Schaffung einer ukrainischer Provinz in Österreich. Von Dr. jur. Michael Lozynskyj. Herausgegeben vom Allgemeinen Ukrainischen Nationalrat. Berlin, Juni 1915.* Стор. 79. Отсе українське видання являть ся не перекладом, тільки но-
вим, значно ширшим обробленням тої самої теми.

II. Історичні уваги про Галичину й її прилученне до Австрії.

Австрійська окупація території польської держави, з чого повстав теперішній коронний край Галичина, розпочала ся занятєм Сніжу (1769), який від 1412 р. належав як угорський застав до Польщі, і части Сандеччини (1770). На протест польського правительства проти сього заняття відповіла Австрія правним виводом з 25. жовтня 1770 р., виказуючи права угорського королівства до занятої території.

Були се вступні кроки до першого поділу Польщі, який перевела Росія, Прусія й Австрія в 1772 р. Участь Австрії в сім поділі проголошено отсим латинсько-польським окупаційним маніфестом цісареві Марії Тереси з 11. вересня 1772 р.:

Nos Maria Theresia Dei gratia Romanorum Imperatrix Vidua, Regina Hungariae, Bohemiae, Dalmatiae, Croatiae, Slavoniae, Galiciae et Lodomeriae etc.

Quandoquidem circumspecto praesenti Poloniae statu Nos cum Russica Imperatoria nec non Regia Borussica Aula convenimus et consilium caepimus, quae unicuique Nostrum in aliquas hujus regni provincias antiquitus jura competunt, vindicandi eaque effectui nunc mancipandi; Nos illum terrae tractum tanquam portionem juribus Nostris respondentem per militem Nostrum occupari jussimus, qui quidem sequentibus limitibus circumscribitur — etc. *)

My Marya Teressa, z Laski Bozey Cesarzowa Rzymska Wdowa, Królowa Węgierska, Czeska, Dalmacyi, Kroacyi, Sławonyi, Galicyi y Lodomeryi etc.

Ponieważ przejrzawszy niniejszy Polski Stan, My z Imperatorowey Rossyjskiej y Króla Pruskiego Dworem złączywszy się, radę uczyniliśmy, które z osobna Nam do niektórych tego Królestwa Prowincyi z dawna należą prawa, one odzyskać y rzeczą samą teraz odebrać; My ten Kray jako część prawom Naszym powinna, Woysku Naszemu objąć kazaliśmy, który w następujących granicach zawiera się — etc. *)

Рівночасно появило ся латинською й німецькою, як також в скороченню французькою й польською мовою правно-історичне умотивованне окупації, яке зладив на припо-

*) Далі йде означення границь занятої території.

ручення правительства угорський історик J. Benczur, п. н. *Jurium Hungariae in Russiam Minorem et Podoliam, Bohemiaeque in Osveciensem et Zatoriensem Ducatum explicatia. Vindob. 1772* - *Vorläufige Ausführung der Rechte des Königreiches Ungarn auf Klein oder Roth Reusen und Podolien und des Königreiches Böhme auf die Herzogthümer Anschwitz und Zator. Wien 1772.*

Як бачимо з цього, окупацію мотивовано історичними правами («*quae unicuique Nostrum in aliquas hujus regni provincias antiquitus jura competunt*» — «*Nos illum terrae tractum tanquam portionem juribus Nostris respondentem per militem Nostrum occupari jussimus*»), при чім заняту територію з огляду на правні титули окупації ділено на дві групи: «Малу або Червону Русь і Поділе» і «князівства Осьвенцім і Затор»; окупацію першої групи мотивовано правами угорського королівства, окупацію другої — правами чеського королівства.

Перша група обнімала воєводство руське, часть воєводства подільського і часть белзьського; друга — части воєводств люблинського, краківського і сандомирського, Осьвенцім і Затор і Спіж.

Звернімо ся до історії першої групи, занятої Австрією на основі прав угорського королівства.

Була се українська земля, яку за Володимира Великого (979—1015) бачимо частью Київської держави. Потім, коли Київська держава розпала ся на окремі князівства, на сій землі встає під кінець XI ст. під пануванням династії Ростиславичів кілька князівств, яких центром являєть ся Галич. В 1189 р. місце Ростиславичів займає в Галичи Роман, князь володимирський (на Волини), який, з'єднуючи князівство Галицьке з своїм, кладе основи під галицько-волинську державу. За Романового сина Данила (1205—1264) ся держава розширила ся майже на всі українські землі з Київом; сам Данило одержав 1253 р. від папи королівську корону. Можучими володарями бути також: син Данила Лев (1264—1300) і син Льва Юрій (1300—1308), який титулував ся «королем Руси». Одначе татарські напади на українські землі, які починають ся від 1230-их років, не дали галицько-волинським володарям з'єдинити цілої України в міцну державу. Ослаблена сими нападами, не могла держава Романовичів дати належного відпору також нападам Угорщини, Польщі і Литви і почала хилити ся до упадку. Коли-ж в 1340 р. останній з Романовичів Юрій Болеслав помер, за галицько-волинську державу розпочала ся боротьба між Угорщиною, Польщею й Литвою, яка закінчила ся тим, що часть її дістала ся Польщі, а часть Литві, опісля-ж, наслідком злуки Литви з Польщею, вся вона опинила ся під Польщею.

З часів творення й упадку галицько-волинської держави походять також ті права угорського королівства, на які покликала ся Австрія при першій поділі польської держави.

По смерті Романа (1205), який лишив дрібні діти, його жінка віддала себе й синів своїх в опіку й оборону угорського короля Андрія, приятеля й союзника Романа. Та сей швидко забажав стати сам зверхником осиротілої держави, ввів до Галича угорську залогоу і прийняв титул «Короля Галичини й Володимирії — *«Galiciae Lodomeriaeque rex»*. Се угорське панування тягло ся не довго, але претенсії Угорщини до Галичини остали, чого висловом лишив ся титул *«Galiciae Lodomeriaeque rex»* в титулятурі угорських королів, який зустрічаємо також в наведеним окупаційнім маніфесті Марії Тереси. Опісля, по вимертю династії Романовичів, Угорщина знов виступила з претенсіями до їх спадщини. Серед війн за сю спадщину прийшло до договорів між польським королем Казимиром Великим і угорськими королями Карлом і Людвиком; в тих договорах постановлявано, кому має дістати ся та спадщина. В результаті Галицька земля дістала ся під Польщу (1387), але Угорщина й на далі не зрекла ся своїх претенсій, і вони через чотири століття послужили для австрійської цісареві й угорської королеві Марії Тереси основою для окупації згаданої території.

Що, весь час приналежности українських земель до польської держави вони вважали себе завойованою, поневоленою країною і старали ся вибити ся на волю, про се говорить історія українських повстань, які безперервним ланцюхом тягнуть ся через історію державної приналежности до Польщі.

З окрема що-до Галичини, яка творила супроти Польщі західне пограничє українських земель, зазначимо два моменти: живу участь Галичини в Хмельниччині (1648) і факт, що Галичина мала входити в склад «великого князівства Руського», яке на основі Гадяцької унії (1658) мала творити українська земля як третя (побіч Польщі і Литви) автономна складова часть трілястичної польської Річи посполитої*). Се — на доказ, що хоч Галичина найшвидше попала під польське панування, звязок між нею й рештою українських земель ніколи не вривав ся.

Зрештою і в польським державнім будівництві, де вона все вважала ся чужим тілом, творила вона окрему адміністраційну одиницю—воєводство руське.

Таким чином українська територія, занята Австрією при першій поділі Польщі, на всім протязі свого історичного життя творила історично-національну індивідуальність, окрему від занятої рівночасно польської території.

Знала се і признавала Австрія, покликаючи ся при окупації що-до української території на окремий правно-історичний

*) „На сойм, що мав сей трактат затвердити, післано бажання, щоби в велике князівство Руське ввійшла не тільки східна, а й західна, ціла Україна“ (М. Грушевський, Ілюстрована Історія України, Київ—Львів 1912, Стор. 360).

титул — права угорського королівства з тих часів, коли та територія була ще самостійною галицько-волинською державою.

Коли-ж Австрія всі землі, набуті при першій поділі Польщі, не вважаючи на їх історично-національні окремішності, злучила в одну адміністративну цілість, яку від занятої української землі назвала Галичиною, то була се — як побачимо з дальшої історії сеї провінції — тільки тимчасова адміністративна міра, а зовсім не признание сеї адміністративної одиниці «історично-політичною індивідуальністю» в дусі польських «історичних прав», як се до нинішнього дня представляють польські історики й політики.

Дальша історія територіальних змін сеї австрійської провінції така:

В 1775 р. Австрія прилучає до неї Буковину, яку набула від Туреччини.

В 1795 р., при третій поділі Польщі (в другій поділі Польщі 1793 р. Австрія не брала участі), Австрії дістають ся нові землі, а саме Холмщина й остальні часті землі Люблинської, Краківської й Сандомирської. Ці землі вона знов прилучає до Галичини, але так, що цілу провінцію ділить на два адміністративні округи: дотеперішня часть провінції творить східну Галичину з столицею Львовом, а територія, набута в 1795 р., творить західну або Нову Галичину з столицею Краковом.

Сей адміністративний поділ удержав ся до 1809 р. В Шенбрунському договорі з 1809 р. Австрія відступає майже всю західну Галичину (округи Краківський і Замойський) князівству Варшавському, а Тернопільську землю Росії. На остальній території Галичини вертає знов адміністративна єдність.

В 1815 р., на віденському конгресі, відступає Австрія останки західної Галичини Польському Королівству, натомість дістає від Росії назад Тернопільську землю і велицькі копальні соли. Місто Краків на основі рішення Конгресу стає з невеликим округом вільною республікою.

В кінці в 1846 р. Австрія займає Краківську республіку і прилучує її до Галичини.

Поминувши відділення Буковини, яке наступило в 1850 р.*), на сім кінчить ся історія територіальних змін Галичини; в 1846 р. вона дістає границі, які має й доси.

*) Ще в конституції з 25. цвітня 1848 р. (т. зв. Конституції Піл-лерсдорфа) Буковина вважається частью Галичини. Те саме постановляє кромержьський проект конституції в першій редакції; натомість в дефінітивній редакції Буковину відділено від Галичини в окремий край. Таку саму постанову містить октройована державна конституція (т. зв. мартова) з 4. марта 1849 р. На основі сеї державної конституції цісарський патент з 29. вересня 1850 р. надає Буковині окрему краєву конституцію і рівночасно переводить ся дефенітивне відділення Буковини від Галичини.

III. Справа поділу Галичини в 1847–1850 рр. *)

1. Адміністративні заарядження в 1847—1848 рр.

Як тільки установили ся територіяльні границі земель, які перед тим входили в склад польської держави, і Австрія могла почати думати про дефінітивну організацію сього набутку, — бачимо, що вона не думає оставляти їх в дотеперішнім стані, себто як адміністративну одиницю, в яку зорганізувала була їх тимчасово, тільки носить ся з думкою поділити їх — відповідно до їх історично-національного характеру — на дві окремі провінції.

Таке цісарське рішення западає 27. лютого 1847 р.; в ній міститься принципальна постанова: »Галичина має бути поділена на два губернiяльні округи. Осідком одної губернії має остати Львів, осідком другої має бути Краків«.

За сим іде цісарське розпорядження з 29. марта 1847 р. з означенням границь поділу: Краківську губернію мають творити округи: Бохня, Вадовиці, Ряшів, Сянік, Санч, Тарнів і Ясло; Львівська губернія має обнимати всі інші, східні округи Галичини і Буковину. Як бачимо, за підставу сього поділу прийнято відмінність історично-національного характеру обох частин провінції.

Тепер почала ся в сій справі переписка центрального правительства з краєвими властями в цілі приготування поділу.

Тодішній губернатор Галичини бар. Кріг поставив ся до пляну центрального правительства прихильно, представляючи справу так, що поділ можна перевести без більших трудностей.

Та його місце швидко заняв гр. Франц Стадіон, який виробив собі цілий плян реформ в підчиненій собі провінції. Поділ Галичини на дві окремі провінції не відповідав тому плянови, і тому гр. Стадіон в своїй реляції з 27. серпня 1847 р. заявляє, що треба плянований центральним правительством поділ поставити в звязок з цілим пляном адміністративних реформ, а при тім в інтересі одноцільности адміністрації перевести його так, щоб обі губернії мали спільного шефа краю.

Як відповідь на се появляється нове цісарське розпорядження з 13. жовтня 1847 р.; в ній читаємо:

»Не є Моїм наміром, щоби пертрактації в справі постановленого поділу Галичини на дві губернії були перервані

*) Жепела: Protokolle des Verfassungs-Ausschusses im österreichischen Reichstage 1848—1849. Herausgegeben und eingeleitet von Anton Springer. Leipzig 1885.

Dr. Br. Łoziński, Agenor hr. Gołuchowski w pierwszym okresie rządów swoich (1846—1859) we Lwowie 1901.

Справа поділу Галичини в рр. 1846—1850. Написав Іван Кревецький. У Львові 1910.

аж до часу переведення всіх організаційних уряджень, які заініційовані в згаданій провінції. Навпаки, по думці Моєї постанови з 29. марта с. р. належить приготувати все як слід, щоби, коли признаю відповідну до сього пору, можна було той поділ перевести без ніякої проволоки. А гр. Стадіонові треба визначити певний, по змозі обмежений реченець для предложення його думки про будучу політичну адміністрацію краю. Одначе се не має бути перешкодою для безпроволочного видання приготовних заряджень, незалежних від тої думки, як прим. вишуканне льокалю в Кракові. В кінці треба взяти під увагу також питанне, в яких відносінах до себе мають стояти на будуче обі губернії без кривді їх самостійности, щоби було забезпечене згідне поступоване в загальних і важнійших краєвих справах, одначе все таки без піддавання їх під спільного шефа краю».

Свою думку предложив гр. Стадіон в реляції з 12. падолиста 1847 р. Тут він обстоює при тім, що обі губернії повинні мати спільного шефа.

Тимчасом справа поділу Галичини в міродатних кругах що раз більше дозрівала. За міністерства Піллерсдорфа, себто в першій половині 1848 р., — як реферує еп. Яхимович в конституційній комісії австрійського Державного Сойму, — її «апробовано на дворі і тільки зміна міністерства перешкодила контрасигнатурі й виконанню». Що в сім була польська рука, побачимо далі.

Одначе правительство далі носить ся з думкою поділу Галичини.

Так в номінаційнім декреті галицького губернатора Вацлава Залеського з 30. липня 1848 р. іменується його «губернатором Галичини з округом Краківським і Буковиною, а на випадок поділу провінції на два губерніяльні округи губернатором Кракова» *). З сього іменування бачимо, що в Відні тимчасом здобув перевагу погляд гр. Стадіона, який тоді був вже міністром внутрішніх справ, — що поділ Галичини має бути переведений з задержаннем спільного шефа для обох губерній.

Дальший крок в сім напрямі робить розпорядження міністерства внутрішніх справ з 25. падолиста 1848 р., яке, даючи широкі повновласти львівському губернаторови й командантові військ, рівночасно організує окрему губерніяльну комісію в Кракові, яка «в імені губернії під управою й контролею губернатора» має вести управу шістьох західно-галицьких адміністраційних округів: Вадовицького, Бохенського, Сандецького, Ясельського, Тарнівського і Ряшівського. Урядове публичне оголошення про се видано 12. січня 1849 р.; компетенція комісії означена в ній словами: «Вона має на будуче під наглядом і

*) „zum Gouverneur von Galizien mit Einschluß des Krakauer Kreises und der Bukowina, und nach etwa erfolgter Teilung der Provinz in zwei Gubernialgebiete zum Gouverneur in Krakau“.

контролею галицького краєвого губернатора виконувати політичну управу згаданих округів в обсязі ділання ц. к. краєвого Уряду, з виїмком деяких справ, застережених сьому останньому». Своє урядування розпочала комісія 1. лютого 1849 р.

2. Українська акція.

В 1848 р., як тільки в Австрії проголошено конституцію, виступає на політичну арену українська акція, яка поділ Галичини й утворення з української її частини окремої української провінції виставляє як головне домагання українського народу. Ця акція, яку веде заложена 2. мая 1848 р. у Львові «Головна Руська Рада», проявляє ся в усіх можливих напрямках: в становищі делегатів «Ради» на славянським конгресі в Празі*), в адресі до корони, в меморіялах до правительства, в петиціях до Державного Союму в цілі підпертя становища національної репрезентації в Союмі, в пресі, в окремих публікаціях, в об'їзниках до філій тов-а і т. д.

Найважливіші політичні виступи «Головної Руської Ради» в сій справі представимо докладніше.

*) На сей конгрес, скликаний деякими чеськими діячами в цілі взаємного порозуміння австрійських Славян на 31. мая 1848 р., прибули в характері делегатів «Головної Руської Ради» Гр. Інілевич, Іван Борискевич і Ол. Заклинський. Щоби спаралізувати їх акцію, вислали Поляки на конгрес «руську» делегацію, зложену з таких «Русинів» типу „gente Ruthenus natione Polonus“, як Гр. Дзедушицкий, кн. Любомирский, кн. Сапіга й ин. Конфлікт, який повстав наслідком сього, поладжено таким способом, що всі учасники конгресу Поляки й Русини утворили разом спільну секцію (всіх секцій було три: польсько-руська, південно-славянська і чесько-словацька), яка поділила ся на дві комісії; польську й руську. До руської комісії ввійшли на основі обопільного порозуміння всі три делегати «Головної Руської Ради» і три члени вислані Поляками «руської делегації» (Любомирський, Сапіга і Стецкий). Головою комісії вибрано кн. Сапігу, на чім настоювали власне делегати «Головної Руської Ради», маючи на увазі, що при абстиненції його як голови від голосування вони все мати-муть в комісії більшість. При укладанню домагань руського народу, призначених для генеральної петиції Славян до цесаря, ся більшість переперла в комісії рішення з домаганням поділу Галичини. Се рішення мало такий наслідок, що присутні на конгресі Поляки загрозили кн. Сапізі смертю. Тоді він звернувся до делегатів «Головної Руської Ради» з проханням змінити якось се рішення. Вони, вволяючи його волю, змінили його в той спосіб, що «комісія признає конечність поділу Галичини на дві частини, однак порішення тої справи лише краєвому союмові, а властиво Державній Раді» (Записки Алексея Заклинского, приходника Старихъ Богородчанъ. Львовъ 1890. стор. 54).

Заки ухвали комісій і секцій могли прийти під наради конгресу, його розв'язано.

Згадана руська комісія виробила також точки польсько-руського порозуміння в краю; в §. 7. сього акту говорить ся: «признання потреби й часу поділу Галичини на два окремі адміністраційні округи є річю законодавчого союму» (Акт п. н. „Układy Rusinów z Polakami“ з датою: W Pradze, dnia 7. czerwca 1848).

І так 4. червня 1848 р. розіслала вона до своїх філій обіжник з візваннєм обговорити кілька важних біжучих справ, між якими на першій місці поставила справу поділу Галичини: чи Галичина має лишити ся на далі адміністраційною одиницею, чи треба відділити «краину руску отъ мазовеской».

Та не ждучи на сей обіжник відповіди, яка зрештою була відома, «Головна Руська Рада» висилає 9. червня 1848 р. в справі поділу Галичини адресу до корони.

Текст сеї адреси звучить:

»Ваша Величності!

Щоби руському народови в Галичині запевнити в повній мірі розвиток його національності й мови по думці § 4 конституційної грамоти з 25 цвітня 1848 р., Головна Руська Рада у Львові вважає за потрібне зложити перед ступнями Найвисшого Престола Вашої Величності спільне бажанє Русинів в справі поділу Галичини під державним оглядом.

Причину сього творить головно окремішність руського народу в письмі, мові й літературнім розвитку, в релігії, обичаях і звичаях, в народнім настрою, в привязаню до улюбленого Цісарського Дому і взагалі в окремім народнім інтересі. Русини не мало натерпіли ся через те, що їх, не вважаючи на перевагу руського населеня в Галичині, в богатьох з тих оглядів уважали за Поляків.

Для підпираня тих загально корисних цілій являть ся конечним поділ Галичини в провінціяльнім розграниченю.

Тому Русини просять,

1) щоби часть Галичини, заселена Русинами, творила для себе провінцію з осідком краювої політичної управи у Львові. Та часть обнимає східні округи Галичини з руським населенєм. Та часть вже була самостійна первісно як Князівство, опісля-ж як Королівство Галицьке, в кінці як Червоноруське Воеводство;

2) і щоби часть краю, заселена Мазурами, була відділена від руської провінції. Та часть обнимає західну область Галичини і має польське населенє, яке в богатьох з покликаних оглядів ріжнить ся від руського.

Ваша Величність зволює вселаскавійше вволити сій просьбі, яка має на увазі добро Русинів.

Львів, 9 червня 1848.»

Сю адресу передано на руки тодішнього губерніяльного віцепрезидента гр. Агенора Голуховского, який вів агенди львівської губернії між уступленнєм гр. Ф. Стадіона й іменуванєм В. Залеского. Гр. Голуховский, рішучий противник національного поділу краю, з якого поглядом у сій справі ще матимемо нагоду зустрінути ся, вислав адресу з своїми критичними увагами з 15 черня 1848 р. до цісарської канцелярії в Відни.

Не бачучи успіхів адреси і бачучи противні заходи Поляків, «Головна Руська Рада» рішає звернути ся в сій самій справі також безпосередного правительства. Се зроблено в меморіялі до міністерства внутрішніх справ з 17. липня 1848 р., який звучить:

»Високе Міністерство!

Підписана Головна Руська Рада вважає за потрібне з приводу поданого польською партією протесту проти поділу королівства Галичини на дві провінції покликати ся на свою давнішу петицію до Його Величності, внесену через галицьку ц. к. краєву Президію, як найповажніше застеретти ся проти згаданого протесту і в імені цілого галицько-руського народу на ново просити о сповнене висловленого в тій петиції бажання з отсих причин:

1) Бо такий поділ Галичини на дві провінції зустрінеть ся з привітом цілого руського народу, який в своїй незмінній волі домагаєть ся його і при нїм стоїть.

2) Бо Високе Правительство добре знає, що Галичина має переважаюче руське населенє в числі 2 $\frac{1}{2}$ мільйонів, а однак заходами Поляків у багатьох судах руської части Галичини заведено вже польську мову як урядову. А чи може що більше образити самопочуванє нації, ніж як вона бачить, що її мову, її найдорожшу дорогоценість усувають з життя? Така недоля, при теперішнім дусі часу, мала би зустріти тільки Русинів, що мають свою власну вироблену мову, яка потребує тільки введеня в школах та урядах?

3) Бо руська нація тільки тоді може прийти до своєї власної національної гвардії, тої кріпости конституційного народного життя, коли буде переведений поділ Галичини, бо тепер, як се знає Високе Правительство, той привілей присвоїли собі в цілій Галичині Поляки.

4) Сказане дає ясный доказ, що національне зло, яке руський нарід від багатьох століть терпів на своїй землі від польських зайдів, що його давили, упосліджували, переслідувати, не шануючи навіть релігії, все ще існує.

5) Русини домагають ся поділу Галичини не тільки з огляду на їх признану конституцією національну самостійність, але також в тій цілі, щоби вже раз увільнити ся від польських політичних впливів, які тільки приносять нащастє, про що свідчить багато даних, почавши від 1831 р., і щоби в найсправедливішій уживаню своїх національних прав в цілі національного розвитку могли йти спокійно й без перешкоди власним шляхом.

6) Бажанєм Русинів при розбудженю національного почутя являєть ся під охороною конституційного австрійського правительства розвивати розбуджене з глибокого сну національне жите, що Поляки, маючи на увазі свої й зовсім чужі цілі, старають ся ударемнити.

7) Та проти нашої національності від багатьох століть звернена ворожа система принесла вже їм плоди, бо в спольщених Русинах знайшли вони найпридатніші знаряди до повного знищення руської національності й підпирання польських інтересів, знаряди, які, протестуючи разом з Поляками проти поділу Галичини, є для руського народу багато небезпечніші, ніж сама правдиво польська партія.

8) Вкінці національний розвиток тих двох народів, який має за ціль конституція, при протилежности їх тенденцій, без поділу Галичини неможливий.

Вже в 1846 р., коли до Галичини прилучено таку незначну область Кракова, Високе Правительство вважано з того приводу за потрібне взяти під увагу поділ Галичини; переведенє того наміру являється тепер для охорони руської національності найбільшою konieczністю.

Головна Руська Рада як орган руського народу предкладає сю просьбу з застереженєм додаткового предложеня потрібних підписів з усіх частий заселеної Русинами Галичини.

Високе ц. к. Міністерство, маючи на увазі, що існуванє руської національності без поділу Галичини було би загрожене, зволить прихильно виеднати поділ її на руську й польську провінцію, бо тоді Русини, увільнені від всіх шкідливих польських впливів і забезпечені навіть від подібних спокус, тим більше старати-муться давати дальші докази своєї традиційної вірности і привязаня до Найвисшого Престола і всіми національними силами працювати для скріплення країни, яка лучить в цілість усі провінції конституційного австрійського цісарства.

Львів, 17. липня 1848 р.»

Тимчасом у Відні зібрався (22 липня 1848 р.) перший австрійський Державний Сойм (**Reichstag**), вибраний як конституанта для переведення конституційної перебудови держави. Щоби підперти становище своїх послів, «Головна Руська Рада» розвела акцію за масовим підписуваннем петицій до Державного сойму за поділом Галичини. Одначе справа не пішла легко, бо Поляки почали лякати селян, що підписи збираються за приверненнем панщини, збільшеннем податків, за прилученнем Галичини до Росії і навіть до... Німеччини*). Се все лякало недовірливу селянську масу, що в тодішніх часах зовсім зрозуміне. Щоби сьому протиділати, «Головна Руська Рада» поручила списувати з селянами протоколи того змісту, що вони хочуть поділу Галичини, одначе не підписують на те

*) Таку сплетню пустив „Dnewnyk Ruskij“, орган заложеного Поляками проти „Головної Руської Ради“ „руського“ тов-а „Ruskij Sobor“. Як бачимо, історія помислу „пруської інтриги“ доволі давна.

бо боять ся, щоби ті підписи не були використані для ворожих їм цілий*). Та все таки до кінця січня 1849 р. зібрано за поділом Галичини над 200.000 підписів.

Коли наслідком жовтневої революції в Відні цісарський двір переніс ся до Оломунця, звідки цісар звернув ся до народів держави з маніфестом з 16. жовтня 1848 р., ззиваючи їх до вірнопідданчої вірності, — »Головна Руська Рада« вислала до цісаря окрему депутацію, яка мала запевнити монарха про вірність руського народу і предложити короні бажання народу з просьбою о сповненє їх. На членів депутації вибрано обох заступників голови тов-а, Ів. Борискевича і Мих. Куземського; до них прилучили ся парламентарні посли В. Гарматій, А. Диваковський, Г. Левицький, І. Ломницький, Г. Шайкевич. Депутацію прийняв цісар на спеціальній авдієнції 6. падолиста 1848 р. Між бажаннями, які предложила вона в імени свого народу, на першім місци знаходила ся справа поділу Галичини.

Всі бажання, призначені для предложення Короні, »Головна Руська Рада« рішила представити рівночасно в окремих, меморіялах компетентним міністерствам. Так повстав новий дуже основний меморіал до міністерства внутрішних справ в справі поділу Галичини. Сей меморіал, з датою 28. жовтня 1848 р., звучить:

*) Подаємо взорець такого протоколу, розісланий »Головною Руською Радою“:

(: безъ стемлю :)

Протоколь

съ громадѣ Циркулу, котора зъ осадѣвъ
или нумерѣвъ домовихъ повстае, черезъ мѣсцевого душъ Старовника на
дню нинѣшном ученей.

1.

1.

Чи хочете подѣлу Галиціи,
щобысьте мали забезпечену руску
народность Вашу, рускіи школы,
рускіи уряды, руску губернію?

Хочемо.

2.

2.

Чи підпишете ся на тое?

Не підпишемо ся, бо підпе-
сѣвъ лякаемо ся, щоби панщина
не вернула, або щобы то зрада
могла бути (: або якъ тамъ повѣ-
дять :)

Дѣяло ся дня Вересня 1848

Н. Н.

Парохъ Мѣсцовій

Жесьмо чули, же громада то
одповѣдѣла, що ту написано, су-
мѣнно свѣдимѣ и власною ру-
кою ся підписуемо.

Н. Н.

Н. Н.

(: можъ и латиньскими буквами писати :)

»Високе Міністерство внутрішніх справ!

Головна Руська Рада вже кілька разів звертала ся з просьбою до Його Величності, до Високого Міністерства і до Високого Державного Союму, щоби Галичину відповідно до існуючих у ній народів поділити на дві провінції, руську й ма-зурську.

Головна Руська Рада в тих своїх поданнях освітила необхідну потребу такого поділу з національного, політичного й адміністративного становища і виказала, що в Галичині іншим способом повного супкою не можна досягнути. Сотні тисяч підписів, які пропонує Державному Союмови, дають достаточне свідчення, що такого поділу бажають собі не тільки Русини, але взагалі всі добре думаючі елементи краю.

Припускаючи, однак не признаючи, що в руському краю Поляки справді творять націю, Русини, признаючи принцип рівноправності всіх національностей, не мали би нічого проти того, щоб також Поляки розвивали свою національність, коли-б тільки не дозволяли собі нічого на шкоду інших національностей. Русини певне ніяк їм не перешкаждали би. Адже в руському краю живуть інші нації, як Німці, Вірмени, Жиди й Караїти; однак Русини ще ніколи не прийшло на думку ставати поперек дороги розвитку національності тих народів, або від Поляка чи Жида, щоб він перестав бути Поляком чи Жидом.

Польської нації в руському краю властиво зовсім нема. Історичне існування Поляків у Галичині походить з того часу, як Галичина, колишнє Королівство Червоноруське, перейшла під польське панування. Тоді вони завандрували до руського краю і в додатку привели за собою до краю ще іншу язву, Жидів. Однак Поляки живуть у Галичині одинак, порозкидую-вані по селах як колишні діди і посесори. В своїх дворах як у міцних замках обмежені тільки на свої родини і службу, не стоять вони в ніякому близькому зв'язку з властивим народом себто з Русинами. Не багато більше їх по містах, де побіч нечисленних осілих Поляків тільки ще деякі урядники виступають як представники польської національності.

Тільки в одній Львові має польська партія трохи міцнішу основу, бо тут як у столиці краю сконцентрував ся цілий збір бувших верховодів. У Львові як осідку університету вели перед синами бувших дідів і їх урядників і надавали тон або накидали ся на представників загальної думки. До них прилучили ся журналісти і півосвічені, присвоюючи собі право представляти інтелігенцію краю і стараючи ся вивести для своєї думки необхідне значіння.

Коли ті польські елементи у Львові скріпили ся в останніх часах ще припливом з закорони і з еміграції, Поляки, в своїй відомій легководности, не могли зрозуміти, що Львів не є польське місто. А найближчий вивід тих ентузіастів був

той, що яка столиця такий і край. Так утворила ся в русь-
кім краю з дідичів, їх мандаторів, посесорів, писарів та аван-
туристів одна родина, яка в новочасних рухах приняла назву
польської нації і не тільки визискувала й висисала край для
своїх цілій, але ще старала ся видерти первісним мешканцям
краю, Русинам, навіть їх назву.

Хто Галичину хотів би оцінювати тільки по тих великих
валках, які що року сунули до купелів чи з нудьги в подорож
до чужих країв, або по учасниках в барикадних боях по сто-
лицях Європи, мусить помилити ся що-до властивих мешкан-
ців краю; він пізнав би край тільки по представниках, які самі
накидують ся.

Русинів поза їх краєм ніхто в Європі не знав. Русини,
гнетені Поляками, упосліджені правительством, без впливу, без
сили, не сміли в своїм власнім краю давати знаку життя, бо
Поляки зі своїм збором на кожду появу національного життя
Русинів кидали перед правительством і перед світом підозріне
в прихильности до Росії. Попередня система правління не зада-
вала собі навіть труду перевірити ті підозріння; все мусіло бути
правда, бо-ж обвинення виходили від могутчої партії. Отже не
дивниця, що в мартових днях, які привернули нам нашу на-
ціональність і наші права, Поляки осмілили ся виступити
з твердженням, що Галичина польський край і що Русинів зо-
всім нема. А одначе Русини основно ріжнять ся від Поляків
походженням, обичаями, звичаями, мовою, письмом і церковним
обрядом. Самі Поляки, коли се лежить в їх інтересі, маючи на
увазі ріжницю між ними й Русинами, не признають їх за рів-
них собі; так вони робили й роблять до нині. Але коли хо-
дить о се, щоб відбудувати давно польську державу, для чого
Русини могли-б їм дати очевидно найміцнішу опору, тоді вони
зараз кажуть, що Поляки й Русини одно і те саме. Одначе
ніякий Русин не заступав ніколи того погляду, навпаки Русин
застерігаєть ся проти всякої тотожности і спільности з Поля-
ками, бо Русин дуже добре знає, що значить польська рівність
і братерство і куди веде та злука, якої Поляки так дуже ба-
жають. Русини знають, що Поляки, як тільки здобудуть свою
давню самостійність, ані на хвилі не завагають ся відсунути
на бік усі ступні, які помагали їм до осягнення їх величи, і за-
вести давню деспотію. Русини вже те дуже добре знають,
одначе що вони хочать держати з Австрією, те роблять вони
не зі страху Perez політичним державним господарством, бо
Русини чують у собі досить сили, щоб як найострійше відперти
всяку несправедливість, тільки роблять вони се з вільної волі
й переконання, що конституційна Австрія дає їм достаточну
запоруку вільного національного розвитку і виявила щирю волю
забезпечити добро кожного горожанина держави.

Боротьба між обома народностями, яка тягнеть ся від
підданя Галичини під польське пановане, вибухнула тепер
ясним полум'ям.

me 17. April 1848

Руська нація, міцна й сильна в собі, зараз прийшла до повної свідомості своєї придушеної доси національної гідності, підняла рукавицю, хоче при Божій помочі вибороти свої природні права найлегальнішим способом і виборе їх.

Найновіші рухи в Європі, в найбільшій частині викликані такою самою польською еміграцією, розпалили в Поляків надію на швидке відбудоване їх давнього Королівства.

Те королівство мало би при відбудуванні обняти не тільки властиву Польщу, але також усі піддані їй провінції. На Галичину числить ся при тім найбільше.

Остатні події, майже в усіх столицях Європи, вивели за тії Поляків на денне світло й показали, що при кождім перевероті була переважно в грі польська рука. Сумні події в Відні вияснили, які близькі зносини лучать Поляків з революціонерами всіх країв і народів. Не з симпатії для однодумців викликали Поляки всі ті заворушення або брали в них участь. Ні, Поляки не знають симпатій. Також не ходить їм о волю народів, якої оборонцями видають себе. Де там! У них є тільки одна ідея, до якої змагають з постійністю, що рівної їй не може виказати історія, а та ідея є: відбудоване їх давнього королівства. Для тої ідеї жертвують усе, не жахають ся ніяких коштів, проливають свою кров на кождій барикаді і навіть заключили би союз з дикарями Америки, коли-б мали вигляди при помочі такого союзу відбудувати свою державу.

Те пожертвування заслуговувало би очевидно на подив і наслідкування світа, коли-б воно походило дійсно з любови до правдивої свободи й до вітчизни. Але ні, не любов до вітчизни руководить Поляками й заставляє їх до всіх тих заходів. Поляк ніколи не навчив ся порядно працювати й чесно заробляти на хліб; він привик заставляти інших на себе працювати і плодами чужої праці догоджувати своїм похотям. Тому боїть ся він добре впорядкованого правління, яке кожного горожанина держави хоче заставити до корисної праці, тому бажає собі відбудування свого давнього королівства, того ідеалу своєї свободи, щоби в нім на спинах підданців знов поставити свій володарський престол.

Після нещасливого повстання 1831 р. і так само невдатних рухів у великім князівстві Познаньським і в Кракові головна увага Поляків, здаєть ся, звернена тепер на Австрію. Здаєть ся, в їх пляні лежить довести Австрію за всяку ціну до розпаду, щоби при поділі її зареклямувати Галичину як польську власність.

Та що Поляки хотять за всяку ціну спричинити, те знов Русини хотять за всяку ціну недопустити, бо найважнішого задачею Русинів є оберігати цілість австрійської монархії. Русин бажає, щоб Австрія була внутрі впорядкована і скріплена, а навні шанована, та щоби як першорядна великодержавна могутність заняла в ряді держав Європи те становище, яке їй належить ся з огляду на її положення, простір і культурний рівень народів, які творять разом монархію. Русин бажає оставати

в тіснім звязку з конституційного Австрією, щоб могли свободно розвивати ся, зберігати ненарушену свою національність і забезпечити своє духове й матеріяльне добро.

При тих очевидячки протилежних тенденціях Русинів і Поляків ясна річ, що одні і другі не можуть побіч себе мирно жити. Доки Русини були поневолені й упосліджені, доки знаходили ся під опікою, доти Поляки могли свободно панувати й добре давати відчувати Русинам свою перевагу. Та тепер, коли Русини пробудили ся до національного життя й самосвідомости й осягнули повнолітність, вони не можуть і не хочать, щоб над ними верховодили Поляки. Свобідно власними устами, без без ніяких товмачів, хочать вони самі заступати свою справу.

Їх край досить великий і їх нарід досить численний, щоби в австрійській державі народів творити власну окрему провінцію, з зовсім окремих від Поляків політичним і адміністраційним правлінням. З Поляком не хоче мати Русин нічого спільного, хиба тільки землю, яка досить плодюча, щоб вижити обох.

Поділ Галичини є для Русинів житєвим питанням, бо тільки таким способом можна раз на все покласти край польським затіям в руськім краю й відібрати їм усі надії, що при помочи Русинів можна буде відбудувати давню польську державу. Тільки таким способом можна увільнити край від тероризму, під яким він тепер стогне, й уможливити Русинам свободний розвиток їх національності.

Тому Головна Руська Рада просить : Високе Міністерство, прихилиючи ся до загального бажання Русинів, як також усіх добре думаючих у краю, зволить як найшвидше, хоч-би в дорозі провізоричного зарядження, приступити до поділу Галичини на дві провінції.

Львів, 28. жовтня, 1848.»

Як віднесло ся до сього меморіялу «Головної Руської Ради» правительство, видно з того, що його надрукувала в цілости урядова „Wiener Zeitung“ (чч. 204—205), Abend-Beilage).

Подаємо висше наведені меморіяли «Головної Руської Ради» без ніяких уваг від себе. Нехай з них заговорять до нас наші предки, що самі пережити важке панщизняне ярмо! Нехай вони своїми словами розкажуть нам, яка була українська політична думка на порозі політичного відродження нашого народу. Для сього наведені меморіяли дають цінний матеріал.

Очевидно, не все в них може подобати ся нам, що можемо розглядати їх з історичної перспективи майже 70 років. Але основна думка акції наших предків з 1848-их років: добизгати ся возволення нашого краю з-під польського панування через утворення окремого українського краю, була єдино правильна. Се доказує найліпше факт, що вона стала основним принципом української національної політики в Австрії до нинішнього дня.

Про дальшу акцію «Головної Руської Ради» говорити-мемо в відповіднім звязку в дальших уступах, а тепер перейдемо до польської протиакції.

3. Польська протиакція.

Що Поляки дуже пильно слідили за справою поділу Галичини, до якого вона ніяк не хотіли допустити, се розуміється само собою. І хоч в 1848-их роках вони були ще «підозрілим елементом», коли тимчасом Українці вважали ся «Тирольцями сходу», одначе мали вони досить способів, щоби скрізь, де треба, протиділати поділові краю. Через свою аристократію мали доступ до двірських кругів; між висшою бюрократією бачимо також їх представників (що вкажемо тільки на губернаторів Галичини Вацлава Залеського і гр. Агенора Голуховського), які в бюрократичній масці служили польській справі; парламентарні круги, настроєні опозиційно до правительства більше вірили польським послам, які мали за собою славу демократів і революціонерів, ніж льояльним Русинам. Так на всіх позиціях пильнували вони справи, стараючи ся крок за кроком параліжувати українську акцію.

Що апробований двором за міністерства Піллерсдорфа поділ Галичини не був переведений головно завдяки польським впливам, на се маємо ясный дораз в листах Франца Смольки, впливового провідника польської репрезентації в першій австрійській Державній Соймі, в якій яким він був навіть якийсь час президентом. В листі з 8. серпня 1848 р. пише він з Відня з парламенту до Львова:

«Читають власне, що внесено петицію «руських підданих в справі поділу Галичини на дві губернії» *). Вам відомо, що ми наміреному поділові Галичини, підписаному цісарем 19. червня 1848 р., *brevi manu* скрутили вязи; одначе те питання з приводу сеї петиції може бути відновлене і використане на нашу шкоду. Тому треба; щоби нам прислали петицію Русинів з як найбільшим числом підписів проти поділу Галичини на дві губернії. Мені здається, що в сій справі вже щось робить ся» **).

І справді — «робило ся». Щоб параліжувати акцію «Головної Руської Ради», Поляки заложили у Львові «руське» товариство „*Ruskij Sobor*“, для чого знайшло ся досить «Русинів» типу „*gente Ruthenus natione Polonus*“; се товариство почало видавати латинськими буквами газету „*Dnewnyk Ruskij*“ і взагалі заступати ніби-то з руського становища польські політичні інтереси.

Се власне товариство звернуло ся до Державного Сойму з отсею петицією проти поділу Галичини:

«Високий Зборе!

Від кількох днів розійшла ся вістка, що т. зв. «Руська Рада» у Львові подала в імени цілого руського народу просьбу

*) Слова в знаках наведення пише Смолька, іронізуючи, німецькою мовою: „*ruthenischer Unterthanen wegen Teilung Galiziens in zwei Gubernien*“.

**) K. Widmann, Franciszek Smolka, jego życie i zawód publiczny. Od roku 1810 do 1849. Część I. Lwów 1884. Стор. 242—3.

до Престола Його Цісарської Величності з богатньою тисячами підписів в тій цілі, щоб Галичину поділити на два окремі політичні відділи. Вже те, що приготування до внесення згаданої просьби робилися тайно, коли в нашій країні про це ніхто не знав, а тим менше був віваний до її підписування, та що цілу роботу закриває якась таємна мрака, — каже з одного боку з огляду на велике число поміщених там підписів сумнівати про їх правдивість, а з другого кожного сильно переконує, що ця просьба не була подана з відомості й волі цілого руського населення у Львові. Ми Русини вважаємо за потрібне проти тої просьби, внесеної згаданим товариством, яке складається з деяких святих та урядників і яке заклала й веде неприхильна до нас бюрократія, внести загальну острогу, при чім по думці поданої нами дня 11. мая до Його Цісарської Величності адреси заявляємо, що поділ Галичини на польську й руську провінцію противиться бажанням галицьких Русинів. Ту просьбу відкидаємо тим більше рішуче, що такий поділ Галичини, який на підставі §§ 3. і 45. Конституційної грамоти з 25. чвітня 1848 р. може рішити тільки законодавче тіло, не дасть нам ніякої користі, а навпаки мусіть би принести багато особливо матеріальних страт; бо нічим не причинить ся до зменшення коштів адміністрації, а збільшить тільки непотрібні і в теперішніх обставинах неможливі видатки.

Такий поділ — на нашу думку радше політичний ніж адміністративний — загрожує також розвиткови нашої народности, бо при неможливості географічного розділу між польською й руською галузю Русинів, які живуть у значнім числі в західних округах Галичини, мусіли би бути виставлені на неминучу небезпеку повної затрати своєї народности.

Тому ми протестуємо проти сього хоч навіть тільки адміністративного поділу й надіємо ся на сильну поміч Високого Збору в сій справі.»

Під сю петицію зібрано у Львові 557 підписів і в першій половині серпня 1848 р. вислано її на руки посла Маріяна Дилевського до Державного Союзу, обіцяючи зібрати незабаром ще більше підписів на провінції*).

Далі звернули ся Поляки з адресою до корони і з обемистим меморіалом до міністерства внутрішніх справ, що мало спаралізувати заходи депутації »Головної Руської Ради«, прийнятої цісарем 6. падолиста 1848 р., і виводи її меморіалу до міністерства внутрішніх справ з 28. жовтня 1848 р.

Сей польський меморіал, з датою 27. падолиста 1848 р., подаємо в цілости, не вважаючи на його обемистість. Він так знаменито характеризує польську політику супроти українського народу, що й тепер, після майже 70-ти літ, кожний з нас прочитає його не як історичний акт, а як живу, болючу дійсність.

*) „Dnewnyk Ruskij“, ч. 3 з 1848 р.

Він звучить:

»Висаке Міністерство!

Уповаженні нашими співгромадянами зложити на ступнях Престола адресу, подану найпокірніше його ц. к. Величності і рівночасно підперти перед Високим Міністерством обняту нею просьбу проти поділу Галичини на польську й руську провінцію, бажаного ніби-то руським народом, вважаємо за наш обов'язок виявити ближше причини, які нас і наших комітетів заставляють до такого виступу.

Наш обов'язок перше всего в імені як наших так і комітетів наших як найсвяточніше запевнити, що коли-б намірений поділ Галичини був очевидно бажанням більшості руського населення, або коли-б справді був необхідний його народності й мови, як для охорони про се впевняють його речники в своїх численних адресах, або коли-б в кінці такого поділу вимагала якась дійсна потреба Русинів, чи національна, чи політична, чи товариська, ані ми ані наші співгромадяни не тільки йому не противилися би, але навпаки з усіх сил наших його підпирали-б. Бо кождий з нас почуває се аж занадто добре, що зберігання народності й мови, яка є найвисшим добром кожного народу, так мусить бути цілю його найгорячіших бажань; і ми певне не перепиняли би иншим в досягненню тої самої цілі, до якої самі всіма силами змагаємо. Тай тоді навіть не опиралися би ми наміреному поділові, як би його домагався загальний інтерес монархії або якісь висші політичні огляди, бо тоді не починали би заходів, про яких безуспішність були-б наперед переконані.

Але власне тому, що ми є як найміцніше переконані, що домагання поділу Галичини не є ані оправдане, ані не є домаганням більшості того населення, в якого ніби-то імені його піднесено, ані не є ніякою політичною потребою, що підсунула його тільки пристрасть, нездідна оцінити його наслідків, що ми совісно переконані, що провал, якому намірений поділ хоче ніби-то запобігти, тільки ще збільшився би, що передбачаємо сумні наслідки, які з такого поділу мусіли би вийти для нашої провінції як і для цілої монархії, — тому Німці й Поляки, Русини й Вірмени, духовні й світські, міщани й дідачі, без ріжниць стану й віроісповідання, не вагалися ні хвилі приступити до адреси, яку ми в сій справі подали до престолу його ц. к. Величства.

Не лежить се зовсім в нашій намірі відповідати в сім місці на обиди, якими провідники руської агітації сьміли обкинути в своїх адресах польський нарід. Про ті адреси тут стільки лише згадаємо, скільки виясненне обнятих ними закидів покажесться конечно для представлення самої справи.

Ті жалоби й оперте на них домагання руського духовенства повного відділення руської часті Галичини від польської ще не стільки мусять дивувати безсторонного, скільки

та обставина, що й одно й друге аж тепер обявляєть ся. Коли-б твердження головного збору руського духовенства, що домагання поділу викликав гніт, якому ще за часів польського панування мало підлягати особливо що-до народности й мови ніби-то ціле руське плем'я, було правдиве, то домагання поділу, вислів так давно здавлюваних бажань, наслідок такої перестарілої антипатії руського племені проти польського, було би відізваало ся таки зараз після поділу Польщі і після заняття Галичини австрійським правительством. Русини були-б певне тоді не занедбали скористати з нагоди і були-б тоді домагали ся поділу як його тепер домагають ся, тим більше, що те домагання було тоді багато легше здійснити.

Але далекі від подібної думки, не виступили Русини з ніяким подібним домаганням не тільки в перших роках після поділу Польщі, але й пізнійше аж до 1840 р. Від 76 літ остає Галичина під австрійським пануванням. В тім часі чути було всякі голоси, всіх мешканців Галичини, в найрізномордніших напрямках, протягом тих 76 літ обявили ся всякі жалоби, справедливі й несправедливі, промовили всякі бажання, можливі й неможливі, вели ся в кінці всякі дебати то про загальні потреби краю, то про гніт окремих клас його мешканців, але нікому не прийшло на думку домагати ся поділу Галичини, а тим менше сьмів хтось упевняти, що поділ Галичини був від давна бажанням цілого руського населення, а саме для збереження її народности й мови ніби-то гнетеної й давленої Поляками.

Яка-ж може бути причина, що жалоби на більше ніж 300-літній гніт не появили ся з боку Русинів, тоді, коли перший раз упали ті кайдани, що мали їх ніби-то давити від віків? Се тому, що тоді історія сього краю, остаюча ще кождому в пам'яті, не позволяла так легко заперечувати дійсному станови і положенню Русинів під польським правлінням, що та історія була ще занадто свіжа, щоб її так легко можна було фалшувати.

Тоді знав ще се добре майже кождий Русин, а знав про все те від батьків, що коли польські королі в половині 14-го віку зробили на князях Руси східну часть Галичини, то ніякий руський люд не пішов тоді ніби-то в ярмо польського народу, але дістав ся сьому народови на власність тільки великий простір пустого і тільки в деяких місцях слабо залюдненого краю, а також, що тільки такий майже пустий простір влучено до польської держави. Тоді ще була загально відома правда, що $\frac{1}{3}$ осель, які знаходять ся в східних округах Галичини, заложили польські королі або польські дідичі на тих власне руських наданих їм пустарях; тоді ще памятали, що ті оселі були залюднені колоністами різних племен і країв, які тому власне радше в Польщі ніж деінде осідали, бо їм добре відома була голосна тоді по цілій Європі толеранція польського правління й народу супроти чужої віри, народности й мови, завдяки

чому ті кольоністи в актах свого оселення все мали запевнену не тільки віру й мову свого народу, але що більше, також право управляти собою на основі потомого законодавства й обичаїв.

Тому не прийшло тоді жадному Русинowi навіть на думку реклямувати на користь і власність тільки руського племені цілу східну часть Галичини, бо тоді міг би його ще кождий переконати й навчити, що до заселення тої части Галичини причиняли ся Німці, Паляки, Волохи і Вірмени, як і Русини, які особливо по містах були в очевидній меншости.

Так само в часі, про який говоримо, не був би певно ніхто посьмів виступити з твердженням, ніби-то громадські інституції й інші політичні свободи, які мали колись Русини під пануванням своїх власних князів, відібрано їм аж під польським правлінням. Бо тоді знав проте так само історик, як і кождий дідич, як і більша часть селян, що всі оселі, які мали коли-будь права громадської автономії або інші привілеї, заздячували ті права і привілеї власне тільки польському правління, а саме через надання Магдебурського права, в якім містили ся ті й подібні вольности.

Яке велике було число осель в східних округах Галичини, яким прислугували подібні вольности, вчаснійше чи пізнійше надані, як собі ті оселі згадані вольности високо цінили, доказують просьби, подавані ними в першій десятиліттю після заняття Галичини до австрійського правительства, просьби, які певне до нинішнього дня знаходять ся в старих губерніяльних актах.

Отже провідники теперішньої руської агітації нехай найперше переглянуть просьби, про які мова, нехай перед тим розглянуть ся в наданнях, на яких основі подібні оселі були заложені і яких докази знайдуть ся левне в городських актах, нехай перед тим належно вивчать історію власного краю й історію його заселення, заки відважують ся закинути польському народови гніт руського племені. Такий закид буде тим дивніший, коли візьмемо під увагу, що розлога руська країна, получена з польською короною в 1413 р. добровільною унією Литви з Польщею, творила все більшу половину колишньої польської держави, що королівське плем'я Ягайлонів було руського роду та що найславніші мужі польської історії належали до руських родин.

Без порівняння більшого незнання руського духовенства доказує друге, також невірне твердження, ніби-то руська мова була коли гнетена Поляками. Не тут місце запускати ся в лінгвістичні чи етимологічні виводи, не хочемо предкладати Високому Міністерству актів, що відносять ся до полеміки, ведено, все сторонно в сій справі від часу першої появи руської агітації. Одначе з зізнання всіх чесних і безсторонних Русинів показало ся незбито, що польська мова є мовою письменною яка повстала з різних славянських і лотиських діалектів, що

з них складалося населення колишньої польської держави; що та мова присвоїла собі багато більше висловів з руського наріччя, ніж з якого-будь іншого; що в кінці говорять тою мовою найчистіше власне в тих частих Галичини, які колись належали до Руси. Польська мова знаходить ся в зовсім такім самім положенню, як мова італійська. Адже італійська мова, якою найчистіше говорять в Тосканському краю, є тільки письменною італійською мовою, яка повстала з ріжнородних італійських діалектів, тільки завдяки змаганням учених. І так само тому, що польської мови вживається в письменстві, присвоїли її собі всі верстви освіченого населення в колишній польській державі, так само вірменського, руського, волоського, як і німецького. Польська мова стала єдиним способом взаємною порозуміння між згаданим населенням; вона була й є мовою літератури й науки в краю; її прийняли до всіх публичних і приватних інтересів; в кінці присвоїли її собі суди й адміністрація і вона стала єдиним посередником письма й мови в цілїм краю. Мова руська, мазурська й литовська остали тільки діалектами сільського люду і тому не могли ані виобразувати ся ані виробити ся. Отже про гніт руської мови польською можна хіба на стільки говорити, на скільки все і всюди з поступом просвіти діалекти люду мусять уступати й уступають виобразованій і письменній мові народу.

В такім і не в іншій стані була справа під польським правлінням що-до Русинів, і заняті Галичини австрійським правительством застало її в такім і не іншій стані.

Отже встає питання, чи з того часу змінили ся обставини до тої міри, щоби мало стати ся те, про що тоді нікому навіть не сніло ся, чого собі тоді ніхто не бажав, чи аж під австрійським правлінням перевага польського перевага і гніт Русинів Поляками так зросли, що для охорони їх тепер тою польською ніби-то перевагою і гнетом треба розділу між ними? Тепер власне, коли основа рівноправності всіх народностей в австрійській державі стала незрушимою правдою, коли її зачислено між головні основи будучої конституції держави? Або мав би національний дух руського люду аж нині так нагло й сильно пробудити ся, щоби вже дальше годі було відмовити йому політичної самостійності й існування?

Нам здається, що навпаки справа маєть ся як-раз противно. Розділ, що існував колись між Поляками й Русинами, затертий уже зовсім між освіченими, зник також поволи і в низших верствах населення. Поліпшення комунікації облекшило, а природний поступ цивілізації подвоїв між ними зносини, а ті зносини що-раз більше затирали колишню ріжницю в обичаях і звичаях різних племен галицького люду. Дух релігійної толеранції зростав що-раз більше, а однаковість політичного положення, однаковість законодавства швидко викликали всюди однаковість потреб і відносин. І ніколи сільський люд в східних округах Галичини не об'явив инакших змагань і бажань,

як в західних, ані ріжниця віри й племені, що існує нераз в тих самих округах і навіть оселях, не каламутила ніколи супокую між Поляками й Русинами, ані не була причиною яких-будь роздорів між ними.

Скільки-ж то можна навести випадків, що один член тої самої родини є польського, а другий руського роду, один латинського, а другий грецького віроісповідання? А що сказати про висші й освічені верстви громадянства, де вже ніхто не питаєть ся, чи хто Русин, чи Поляк, чи до одного, чи до другого віроісповідання належить? В усіх житєвих питаннях краю беруть однакову участь так само Поляки, як Вірмени й Русини, щоб тільки були освічені, з однаковою ревністю дбають про національні, політичні духові й матеріяльні потреби провінції, всі бачать у ній спільну й неподільну вітчину, вважають ся за один нарід. Про правду сього твердження переконаєть ся Високе Міністерство, коли захоче заняти ся провіреннем, скільки Русинів приступило до адреси з дня 19. марта с. р.. поданої в імені цілої Галичини, в кінці яке велике є число тих з-поміж них, що підписали навіть у сій справі адресу, подану до Його ц. к. Величності.

Чи на протязі часу, про який говоримо, руський діялект на стільки виробив ся й розширив ся, щоб міг для себе домагати ся права стати самостійною мовою, бути заведеним до викладу науки по школах, стати посередником в уряді чи суді? Навпаки, провідники руської агітації самі признали, що так не є, коли з огляду на невіроболенне власної просили о тимчасозе задержанне німецької мови в школах і урядах. Крім того неприродні зусилля, роблені в останніх часах, щоб видавали руські газети і книжки, переконали без сумніву, що коли руська мова хоче стати письменною новою, мусить конче злити ся в одно з мовою або польською або російською, бо без помочи одної з них не може вона висловити ніякої думки, дещо висшої понад буденний рівень. Витрєвалі в раз рішеній постанові провідники руської агітації бачили себе змушеними присвоїти руській мові не тільки масу слів з російської мови, але крім того старати ся недостатку власного письма заступили російськими буквами й нагородити власної недостатчі письма, званого кирилицею. Успіх не дописав, що правда, намірови і зусиллям, бо показало ся, що не тільки сільський люд, але навіть осьвічені Русини не могли читати письма, яке їм хотіли накинати як старинне і національне. Навіть руське духовенство, яке питання руського діялекту піднесло до значіння національної справи, не могло аж до останніх часів чим-небудь причиняти ся до розширення того діялекту, а се тому, бо більша часть духовних, зовсім понехавши руський діялект, ужила замість нього й до нині вживає польської мови в життю і в зносінах з урядом. Ся одна обставина вистане за доказ, яке не справедливе є обвиненне авторів руської адреси, ніби-то їх мову Поляки систематично уgnїтали. Хто-ж коли боронив Русинам уживати своєї

мови чи в товариських зносинах, чи в письмі, чи в урядових кореспонденціях і виробляти її по вподобі? Отже мову, яку самі Русини занедбали, якою ледви деякі духовні вміють писати, якої ніякий урядник, ніякий міщанин навіть в східних округах не розуміє, а не то щоб умів нею говорити, — таку мову руське духовенство накидає $\frac{3}{5}$ частям Галичини як єдину краєву мову. І те духовенство бачить у тім гніт з боку Поляків, що всі, кому тільки залежить на добрі краю, хто дбає, щоби потрібні відомости ширили ся в ній як найшвидше, домагають ся заведення польської мови в школах і урядах, тому, бо та мова має в усіх областях науки потрібні й готові твори, бо нею говорять усі хоч дещо освічені в краю, бо в кінці говорить нею половина сільської людности, а друга половина без виїмку розуміє її. Справді, зрозумінне всіх таких тверджень і закидів, погодженне з собою таких суперечностей булоби неможливе, коли-б нам не було відоме останнє слово тої загадки, коли-б ми не знали докладно жерела і правдивих цілий теперішньої руської агітації.

Агітація, про яку говоримо, зовсім не є національна, тільки релігійна. Бо не ходить тут зовсім о руську мову або руську народність, тільки о укріпленне переваги грецького духовенства в округах, які в тій цілі реклямуєть ся як руську провінцію. Не політичної унії Руси з Польщею, але унії грецької церкви з католицькою, переведеної колишнім польським правительством при помочи апостольської столиці, не може забути руське духовенство навіть через півчверта століть, і та церковна унія є властивим гнітом, який на думку руського духовенства мусіли терпіти Русини від Поляків. Значна часть руського духовенства ще до нині вважає ту унію за схизму, до нині з туюю споглядає на дисуніятську церков і бачить у ній матір своєї власної, а бажанне злучити ся на ново з нею віджила головню від часу переходу уніятів у російській державі до грецької церкви. Нема певне нікого зпоміж більш освічених між нами, хто собі не пригадав би, яке незвичайне вражінне зробив у свій час згаданий перехід на уми греко-католицького духовенства в Галичині, вражінне, яке тоді звернуло навіть на себе увагу краєвого правительства і викликало в нього справедливі побоювання. Бо справедливо рух, про який мова, краєве правительство вважало тоді за неприязний інтересам Австрії, і в грецькім духовенстві, яке брало в ній участь, справедливо бачило противників своєї справи. Яким-же чином тепер ті самі, яких вигляди і змагання вважали ся погубними для Австрії, можуть уважати ся оборонцями австрійської монархії? Думаємо, що не далеко розминемо ся з правдою, коли скажемо, що прикриті тим вигідним плащем, мають вони надію зробити перший певний крок на шляху, який вів би їх до бажаної ціли. Тій агітації присвічує очевидно думка, що як тільки Галичина буде вже раз поділена на грецько- і римсько-католицьку провінцію, тоді не тільки в східних часях краю укріпить ся на все пере-

вага грецько-католицького віроісповідання як віроісповідання більшості, не тільки при тій нагоді буде улекшене здавлення римсько-католицького обряду, не тільки в кінці розширення руського діалекту дасть ся тоді перевести цілою силою релігійного впливу, — але буде се крім того рівночасно рішеннячий крок до близьного звязку і злиття в єдність з Русинами під російським скиптром, буде заложений фундамент до духовного відбудування руської держави, як вона існувала в половині 14-ого віку.

Крім усіх тих релігійних і політичних, отже висших, причин, руководить тут грецько-католицьким духовенством також багато особистих мотивів і будить у нім згадані бажання. Найважнішу ролю грає тут почуття ображеної власної гідности, себто переконання про низшість свого становища в порівнянні з становищем римсько-католицького духовенства. Полишаючи навіть, що доки існує унія обох віроісповідань, першенство мусить конечно остати при латинським обряді, вже тому, що латинський обряд займає від віків найвисший ступінь в єрархії християнської церкви та що не латинське віроісповідання є злучене з грецьким, але грецьке з латинським, — вже сам целібат і взагалі багатше заосмотренне римсько-католицького духовенства в Галичині мусить йому запевнити значно незалежніше становище, ніж його може займати духовенство грецького обряду. Бо коли заборона женити ся після висвячення неначе примушує духовних грецького обряду до подружжя тоді, коли вони собі ще не запевнили ані незалежного існування ані способу до життя, коли та конечність ставить їх у природну залежність від жінки та її рідні, яка мусить в більшій мірі причиняти ся до їх удержання й господарства, крім того звичаї Русинів приносять ще з собою, що їх душпастир мусить брати участь в усіх родинних святах, себто в весільних, хрестних і похоронних обходах своїх парохіям, наслідком чого неначе мусить присвоювати собі їх звичаї і спосіб життя. Крім того родині обовязки і без порівняння менша дотація є причиною, що духовний грецького обряду мусить більше віддавати ся господарським і заробітковим справам, ніж духовний католицького обряду, мусить придумувати над способами збільшення маєтку, який після його смерти має бути єдиним способом удержання його вдови і дітей. Всі ті обставини разом не дають грецькому духовенству думати як слід про власну освіту, а власне недостача її є головною причиною, що згадане духовенство супроти своїх парохіям займає становище значно низше від того, яке має й мусить мати духовенство римсько-католицьке. Все те також спричиняє, що грецьке духовенство, бачучи своє упослідження супроти латинського, замість причин сього шукати в своїм товариським і науковим становищі, шукає їх ізнаходить ніби-то в відзначенню римсько-католицького обряду.

Чи таке відзначення було коли наміром австрійського правительства? чи те правительство причиняло ся коли до його

здійснення? чи радше доховенству обох обрядів признавало все однакові права й оба обділювало однаковою увагою? чи одному і другому доставляло в рівнім відношенню способів до інтелектуальної освіти? чи в кінці було коли в силі правительства придумати для грецького духовенства багатше заосмотренне ніж теперішнє? — всі ті питання мусимо оставити рішенню Високого Міністерстерства. Що-до нас обмежимо ся тут тільки до звернення уваги Високого Міністерства на konieczність ліпшого заосмотрення грецького духовенства, яке дійсно в багатьох околицях є низьке й не відповідає становищу духовного.

На нашу думку сю потребу можна би найлекше заспокоїти через управильненне грецько-уніятських парохій, бо при майже рівнім числі вірних обох віроісповідань у Галичині римсько-католицький обряд має 791 парохій, а грецько-католицький 1765.

Та хоч ми все будемо готові підпирати словом і ділом всі справедливі домагання грецько-католицького духовенства, одначе мусимо рішуче заявити ся проти всего, що, роблене виключно в цілі запевнення йому переваги в східних округах Галичини, а крім того в цілі улукшення його політичних чи ще інших забаганок, могло би й мусімо би нарушати звязок єдності, який доси лучив усіх мешканців сеї провінції, що каламутило би релігійний ~~т~~упокій, якого наша провінція як на теперішні часи зазнає, що в кінці могло би й мусіло би ставати на перешкодї цивілізації більшої части її населення.

І розум краевого правительства, його відома дбалість про інтереси загалу монархії, в кінці ревність, якого воно все відзначало ся в у сім, що відносило ся до прав римсько-католицької церкви, — все те разом дає нам запоруку, що воно не подасть помічної руки до ослаблення треваючої вже більше трох віків унії грецької церкви з римською, та що не захоче само піддержувати і скріпляти вже й так досить сильного і природного нахилу Русинів до сходу. Тої помочи й заохоти правительства на нашу думку тим більше повинно відмовити, бо коли тепер певне може числити на вірність сільського поду як у східних так і в західних округах Галичини, треба сумнівати ся, чи се було би для нього корисне, коли-б замість одноцільної, одною й тою самою льяальною думкою перенятої маси само утворило два під кожним оглядом противні собі племена людю, які, переняті релігійним і національним антагонізмом, могли-б також легко йти до різних цілій.

Тим менше допускаємо, щоби австрійське правительство власне в часі, коли давним і хоч-би найсильніше обявленим національностям рішуче відмовляє політичної самостійности й автономії, мало давати світові нечуваний примір поділу якоїсь провінції на основі обряду і таким чином санкціонувати нову і доси ніде непримінювану основу, що ріжниця віроісповідання може й повинна вести за собою також адміністраційний поділ

якоїсь провінції. Домаганому поділові Галичини, коли-б дійсно був намір перевести його, стала би на перешкоді крім усього того ще величезна трудність вишукування правдивої граничної лінії між польською й руською, говорячи яснійше, між грецько-католицькою частию Галичини. Бо залучена тут під А) таблиця, вийнята з шематизмів грецько-католицької й римсько-католицької консисторії, переконує, що по всіх округах Галичини знаходять ся розкинені вірні обох обрядів, що часто в одних і тих самих селах живуть супокійно побіч себе, що майже все в таких місцевостях є навіть членами одної й тої самої родини. Часто буває також, що навіть різниця обряду не є ще доказом різниці народности й мови. Прим. вірні грецько-католицького обряду, осілі в південній частині округу самбірського, сандецького і ясельського всі є польського роду; натомість в східних округах Галичини знаходять ся серед руських сіл кольонії Мазурів, які зберегли ненарушеними віру й мову своїх батьків. Чи в таких відносинах можливо потягнути таку граничну лінію, яка точно означала би руську й мазурську часті провінції? Або для точного переведення такого поділу мало-б бути наказане переселення польського й католицького населення до західних, і навпаки руського і грецького до східних округів Галичини?

Допустивши вкінці, що за підставу поділу буде прийнята чисельна більшість або вірних одного обряду або говорячих одною мовою; допустивши далі, що ті округи, де більшість населення признаєть ся до римсько-католицького обряду, будуть прилучені до польської частини, а ті знов, де більшість признаєть ся до грецького обряду, до руської частини, — питаємо, які наслідки мусіли би вийти з такого поділу? Певне не інші, як тільки ті, що Русини в виділеній для них провінції в цілі як найбільшого розширення свого обряду й мови хотіли-б накидати ту мову й обряд всім вірним римсько-католицького обряду, а на випадок неповодження такої пропаганди старали ся би тих вірних при помочи всяких переслідувань викинути з краю. Таке поступованнє, як легко передвидіти, викликало би очевидно репресії проти Русинів у західних округах Галичини. Так швидко повстали би в нашім краю релігійні спори й замішення, доси ще в нім зовсім невідомі. В округах, де більшість населення була-б руська, дідичі і всі приналежні до заможніших і дещо більше освічених верств були би предметом переслідування як такі, що говорять виключно по польськи й належать або від уродження або через наверненнє до римсько-католицького обряду. Те переслідуваннє знайшло би сильне підперте серед сільського люду, підхлїбляючи його надіям поділу панських ґрунтів між селян. До сеї власне цілі йде, як признати треба, явно, як письмом так і устно, більша частина духовенства грецького обряду; для сього працюють безупинно також світські провідники теперішньої руської агітації, — і те змаганнє є другою характеристичною прикметою руху, який крім того, що є виключно релігійний, є ще також і со-

ційальний. Його пропататори проповідують що-дня виразніше руському людови, що ґрунти, які знаходять ся тепер в панських руках, стали власністю панів тільки шляхом несправедливого загарбання і позбавлення власности первісних мешканців краю, себто руських хлопів; що отже теперішні селяни, їх потомки, мають найповніше право домагати ся їх звороту. Таким наукам треба власне приписати ті що-раз частійші напади сільського люду на панські ґрунти, те самовільне присвоювання собі значних куснів ліса, випашування домінікальних сіножатий і т. п. Не підлягає сумнівови, що коли обіднінне дотеперішніх дідичів і позбавлення їх власности є наміром теперішньої агітації, то таке поступування, довше толероване, мусить довести до бажаної ціли. Піддержуване такого духа серед сільського населення й заохота до такої самоволі спричинить незабаром, що всі дідичі і власники дібр уступлять з краю і швидко не буде в руській провінції иншого населення, тільки самі Русини, себто хлопи і священники. Та чи можна допустити, щоб такий — хоч неминучий результат теперішньої агітації міг відповідати намірим правительства? Або чи подібна заохота демагогічних заходів і затій може бути згідна з задачами й цілями правительства в сім краю? Позволимо собі сумнівати ся. Та в кождім разі вважаємо за наш обовязок звернути його увагу на небезпеку, яка серед таких відпосни неминучо грозить не тільки всім власникам дібр, але і всім заможнійшим і дещо більше освіченим класам населення в східних округах.

Однаке на сій небезпеці не обмежують ся практичні трудности й невигоди, які мусіли би вийти з наміреного поділу Галичини. Над 76 літ австрійське правительство вважало Галичину неподільною цілістю і відповідно до того в ній поступало. 76 літ підлягала вона під політичним, адміністраційним і судовим оглядом тому самому законодавству, а з однаковости законів вийшли однакові відносини, та однаковість злучила і злила в одно інтереси всіх частий сеї провінції. Один і той сам провінційальний сойм заступав інтереси власників дібр в цілій Галичині, повстав земельний кредитовий інститут для цілого краю, якого обліги (заставні листи) власне тій солідарности завдячують свій кредит. В одній і тій самій публичній краєвій табулі упорядковано й забезпечено всі титули земельних власностей і загіпотекованих на них прав; одна і та сама судова інстанція, себто львівський суд творить загальне гіпотечне форум для цілого краю.*)

Та поділ, про який говорить ся, був би мабуть найбільше діямаючий для інтересів міста Львова, і побоювання сього є одною з головних причин, для яких мусимо йому рішуче спротивити ся. З огляду на те, що місто Львів зараз від першої хвилі заняття Галичини австрійське правительство призначило

*) Далі піде докладне представлення тих „практичних трудностей і невідгод“, яке як менше важне пропусаємо.

на столицю провінції, що тому є воно осідком всіх найвизших красних властей, всіх наукових закладів, що далі значне число поселених у ній державних урядників само собою причинається до оживлення в ній торговельного і промислового руху — тому власне поселило ся в ній чимале число купців і ремісників, тому багато мешканців з огляду на постійний зріст населення вложило значні капітали в будівлі, маючи головно на увазі, що багато заможніших родин з провінції для облекшення виховання дітей вибрало собі у Львові постійний осідок. Отже безпосереднім наслідком поділу Галичини, який потягнув би за собою не тільки зменшення поселених тут урядників, але й виїзд багатьох родин з західних округів які тимчасом проживають у Львові, мусіли би бути значні втрати в доходах більшої частини власників домів у Львові, а також утрата заробітків осілих тут купців і ремісників. Таким чином місто Львів, що доси завдячує свій явитучий стан австрійському правительству, зійшло би швидко до ряду менших міст. Питаємо, було би се справедливо, щоби місто, яке вже в падолисті м. р. стільки потерпіло, яке через спалення ратуша, а з ним майже всіх актів і документів, що запевняли міщанські маєтки, понесло такі великі шкоди, якого мешканці крім того на слідком зазавіщення всіх висших наукових курсів наражені на такі втрати, — питаємо ще раз, чи було би справедливо, щоби те місто в тім самім часі зустрів новий, такий діямаучий удар? Чи-ж ранок конституційного правительства і вступлення на престол нового монарха має бути тільки для міста Львова початком при упадку і терпінні?

Повні довіря піддаємо під розвагу Високого Міністерства всі висше зазначені огляди і причини, які наказують нам спротивити ся наміреному поділові Галичини. Та хоч вони могли би бути в очах безсторонного важні, одначе не домагаємо ся, щоби вважати їх рішачими й абсолютно правдивими. Бо що-до сього радо відкликаємо ся до думки цілого краю і піддамо його присудови, а тут повторяємо тільки напокірнійшу просьбу, обняту нашою адресою до престолу, щоби Високе Міністерство тої житевої для нашого краю справи не зволило рішати перед вислуханням думки нашого провінціального сойму.

Львів, 27. падолиста 1848«.

Яку вагу прикладати Поляки до агітації між членами Державного сойму, щоби їх настроїти проти домагання »Головної Руської Ради«, видно з дальших листів і записок Смольки.

»Власне читають, — пише він 29. серпня 1848 р. — що Русини подали другу петицію в справі поділу Галичини, з 15.000 підписів. Чули ми, що збирають підписи проти поділу, — нехай би ту петицію прислали як найшвидше і з як найбільшим числом підписів. Було-б добре, щоби хтось у краю написав виясненне руської справи, яке можна би роздати між послів«*).

*) K. Widmann. op. cit., стор. 243.

А 3. вересня 1848 р. Смолька пише :

»Дуже я вважав ся, коли побачив у Dziennik-y Narodow-im« відповідь Ценглевича на ганебний меморіал Святоюрців проти Поляків; отже наступило вже то, про що я писав перед кількома днями«*).

»Ганебним меморіалом Святоюрців« була в очах Смольки і всіх Поляків видана »Головною Руською Радою« німецька брошура п. н. »Denkschrift der ruthenischen Nation in Galizien zur Aufklärung ihrer Verhältnisse« (Lemberg, 31. Juli 1848, ст. 8).

Відповідь на сю брошуру, яка так вважала Смольку, се стаття польського революційного агітатора Каспра Ценглевича, який в 1830-их рр. сам писав українського мовою вірші й маніфести, закликаючи українську народню масу до повстання проти Австрії в ціли відбудування Польщі, яка в тих віршах і маніфестах була очевидно раєм свободи, рівності і братерства і взагалі всіх можливих благ. В сій статті, поміщений в львівським »Dziennik-y Narodów-im« і виданий окремою брошурою п. н. »Rzecz czerwono-ruska в ч. 1848«, Ценглевич заступає загально прийнятий тоді в польській політиці погляд, що український »люд« творить складову часть польського »народу«.

Ся стаття вийшла заходом Смольки в Відні в німецьким перекладі п. н. »Die roth-reussischen Angelegenheiten im Jahre 1848. Eine Berichtigung der Denkschrift der Ruthenen in Galizien zur Aufklärung ihrer Verhältnisse« (Wien 1848, ст. 14) і разом з подібним »виясненнем руської справи« Домбчанського, яке вийшло у Львові в польській і німецькій мові (Wyjasnienie sprawy ruskiej. Lwów 1848. ст. 40. — Die ruthenische Frage in Galizien. Lemberg 1848. ст. IV + 39) в половині січня 1849 р. була роздавана польськими послами членам Державного Союму.

Звучать се як »казка давніх днів«, коли скажемо, що з полемічною відправою на всі сі польські заходи: на адресу до цісаря й меморіал до міністерства війни, як також на згадані дві брошури виступила урядова »Wiener Zeitung« (ч. з 26 січня 1849), беручи в оборону домагання »Головної Руської Ради« й говорячи про поділ Галичини як про справу, яка зовсім певне має на ступити.

Стаття урядового органу міністерства внутрішніх справ звучить:

»В сих днях роздали польські послы між членів Державного Союму кілька письм полемічного змісту проти Русинів, а саме: Ruthenische Frage — Домбчанського, Die ruthenischen Angelegenheiten im Jahre 1848. — Ценглевича, а крім того адресу до Його цісарської Величності й меморіал до міністерства в справі недопущення до поділу Галичини на дві провінції, який має наступити. Всі ті письма дають наглядний доказ, що Поляки не хотять зречи ся своєї супрематії над гнетеними від віків Ру-

*) Там-же.

синами. Всіми можливими софізмами старають ся вони доказати, що в Галичині є тільки один нарід, а Русинів уважають тільки негациєю. Право до рівноправности, яке в рівній мірі прислугує Русинам так само як і Полякам, хотять прикласти Поляки виключно тільки до себе. Польський національний егоїзм бореть ся під прапором історичного права й під фірмою демократичної свободи за перевагу, одначе незіпсоване чуте українського народу боронить ся всіми силами проти того, щоб не попасти в вічну неволю спорідненого з ним племені. Розумінне Поляками демократизму, який визнають перед світом, дуже дивне. Поляки говорять, що тиранію може виконувати тільки одни деспот, одначе на нашу думку найбільшим тиранством є панування одного народу над другим. Гельоти й Мессенці стогнали в ганебнім ярмі виславлюваних Спартан так само, як Паріяс в ярмі Інду. Клевети й підозріння, яких повно в загадних письмах, зовсім не є відповідним способом поєднати два племені, які ворожо стоять супроти себе. Нема нічого більш болючого над те сумне переконання, якого набираєть ся при читанню тих письм, що брат хоче топтати брата. Що руське духовенство стає в обороні своєї народности, се природна поява, бо наслідком довгого гніту нарід упав так низько, що після відступництва шляхти, приєднаної матеріяльними користями, властивою руською інтелігенцією є майже тільки саме духовенство. Хто хоче заперечувати Русинам права народу задля недостачі інтелігенції, той похваляє й увіковічує неслухність. Зрештою кожний сьвященик є рівночасно ~~горожа~~ ^{грозом} нинішньої держави і як такий має повне право брати участь в публичних справах. В інтересі загального добра краю треба б дуже бажати, щоби польська пропаганда опомятала ся; щоб утопісти пізнали, що супроти безперечної правди мусить замовкнути й найголосніший крик, — особливо, що Русини зовсім не займають польського народу, а тільки хотять здобути для свого народу належне признание з боку права і влади.»

Сї слова урядової «Wiener Zeitung» дуже ярко ілюструють тодішнє відношення австрійського правительства до польсько-українського спору в Галичині.

4. Справа поділу Галичини в Державнім Соїмі.

Перший австрійський Державний Соїм, який розпочав свої наради в Відні 22. липня 1848 р. звідки після жовтневої революції перенесено його до Кромєрижу, де радив від 22. падолиста 1848 р. до 4. марта 1849 р. себто до свого насильного розв'язання, — найважнішою своєю задачею вважав вироблення конституції для держави. Для сеї ціли вибрано окрему комісію, зложену з 30 членів (з кожного краю по трьох), а ся для вироблення проекту конституції вибрала «комісію п'яťох».

Сій «комісії п'ятьох» предложено два проекти: федералістичний проект Паляцького, який хотів бачити державу федерацією т. зв. «історичних груп», і централістичний проект Маєра. Не могучи прийти до згоди, «комісія п'ятьох» рішила предложити повній комісії оба проекти, вибираючи референтом Маєра. Дебата над проектом конституції вела ся в повній комісії, до якої з Галичини належав один з провідників «Головної Руської Ради» гр. кат. єпископ Григорій Яхимович і Поляки Земялковський і Смолька, від 22. січня до 4. марта 1849 р.; за той час комісія передискутувала й ухвалила проект в усіх трьох читаннях.

На засіданню 22. січня розпочало дебату на 1. точкою «про державну територію і її поділ», і тут зараз виринула справа поділу Галичини. Проект задержував дотеперішній стан, себто, що «Королівство Галичина з Буковиною» має творити окремний «Коронний край» (§. 2).

З сього приводу зараз перший бесідник в дискусії, чеський посол Пінкас, звернув увагу на «незгоду між Русинами й Мазурами», означуючи своє становище в сій справі отсими словами: «Та чи та постійна племінна різниця конче вимагає утворення руської федеративної складової части держави і так само мазурської, чи такий поділ можна перевести в адміністративній дорозі, сього він, за мало ознакомлений з тамошніми відносинами, не хоче заздалегідь рішати, хоч для нього було-б бажане перше, щоби не отворити дверей страшній горожанській війні»^{*)}.

Пінкасові на тім самім засіданню відповів Земялковський. Яке вражіння зробив на Поляків такий здержаний виступ Пінкаса, видно з початку промови польського посла: «Передовсім мусить зазначити, як заскочили його виводи посла Пінкаса; міг би сказати: *vox mihi in faucibus haesit*^{**)}, коли я їх почув!»

«Що-до Галичини — говорив далі Земялковський — то вона належить до польської національності. Та коли винайдено також руську національність, він мусить сказати, що він також Русин, і то найчистішійшої крови, як се рідко в Галичині можна подибати. До марта 1848 р. був Русин, хто був грецької, Поляк, хто католицької віри, тому в одній і тій самій родині були Русини й Поляки. Хто викликав ту незгоду, не треба казати; одначе є се незгода релігійна, а не національна. Хто домагається в Галичині поділу? «Головна Руська Рада», себто руська консисторія, яка видала роздаваний тут меморіал, яка покрила петицію тисячу підписів. Але треба почислити, скільки між тими підписами власноручних, і вислати до Галичини комісію, яка запитала би селянина, чи він знає, що підписував. Від кожного селянина грецького віроісповідання домагати ся підпису. Бесідник вказує на депутацію з Буковини, яка протестує проти

*) Springer, op. cit., стор. 16—17.

**) Голос застряг мені в горлі.

всякого поділу; та коли має бути утворена провінція на основі релігійної різниці, тоді і з неї треба утворити окрему провінцію на основі її приналежності до грецької незлученої церкви. Посол Пінкас каже, що польська нація, се пани, від яких треба відділити нарід. Та в такому разі треба запитати нарід, і коли нарід заявить ся за таким поділом, бесідник не має нічого проти того, одначе нарід такого поділу не схоче. Польська мова не є мова Мазурів, тільки письменна мова, спільна більше племенам, які живуть у Галичині, хоч вони вживають різних діалектів. Коли хотіти звертати увагу на діалекти, треба би поділити Галичину ще на більше частий.«*).

На засіданню 23. січня заявив ся за поділом держави на національні території представник Каринтії і Країни Кавчіч, мотивуючи своє становище ось-як: »Треба не тільки оберегати кожду національність, але також мати її на увазі при поділі держави на провінції, бо инакше та так виславлювана рівноправність національностей стане чистою ілюзією і тоді в Стирії й Каринтії Славянин, в Тиролі Італієць, в Чехії Німець—стануть нулею.« Відповідно до сих висновків Кавчіч проєктував з території »Королівства Галичини з Буковиною« утворити три провінції; 1. Польщу або Мазурську Галичину, 2. руську Галичину, 3. Буковину**).

На тім самім засіданню виголосив промову в обороні поділу Галичини речник »Головної Руської Ради« еп. Яхимомович. Він говорить:

«Коли стану на історичне поле, то пригадаю ті часи, коли Русь була великою державою, а Польща тільки малим князівством. Галич мав власних коронованих королів, як Кольман і ин. Казимир Великий мусів по свідоцтву історії 15 літ воювати з Русинами, заки їх завоював, з чого виходить, що вони й Поляки творили дві окремі нації. Володислав Опольський підписував ся *heres et dominus Russiae*. Коли за Ягайла злучено Польщу й Литву, також Русь і Польща остали разом, а саме аж до поділу останньої. Коли Галичина прийшла під Австрію, розріжнювано Східну й Західну Галичину, аж в 1809 р. заложено для обох одну губернію у Львові. Коли Краків прилучено до Галичини, признано потрібним поділ Галичини, Стадіон поставив внесення на поділ, а за міністерства Піллерсдорфа апробовано його навіть на дворі і тільки зміна тодішнього міністерства перепинила контрасигнатуру й переведення. За поділом промовляють отсі обставини: Ті дві нації живуть в глибоко вкоріненій ворожнечі, навіть є приповідка, що вони ніколи не були приятелями, як світ світом***). Той розділ повстав не з різниці племені, бо вони оба є Славяни, але церковна різниця викликала такий розділ; історія виказує релігійні пе-

*) Springer, op. cit., стор. 20 - 21.

**) Там-же, стор. 23—24.

***) Бесідник мав очевидно на думці приповідку: „Jak świat światem, nie byt Polak Rusinowi bratem“.

реслідування проти Русинів. Вже наслідник Казимира Людвик, будиши сам прихильником латинського обряду, посадив у Галичи латинського єпископа і дав йому грецьку церкву. Володислав Ягайло вчинив те саме в Перемишлі і казав навіть викинути кости князів, похоронених у грецькій церкві, що ще доси не забуло ся; щоби стати *vicarius pontificis in partibus Rusiae*, виступав він як найревнійший католик. Коли Русини хотіли осягнути шляхотство або уряд, мусіли переходити на латинський обряд. За часів Ягайла знесено гідність грецьких митрополитів і старости стали їх заступниками. Се *interregnum* тягло ся 150 літ. Конфлікти між обома обрядами зросли від мартових днів, бо на Русинів нападено несправедливо в брошурах. Як географічне положенє так і національна відмінність Русинів і Поляків промовляє за поділом Галичини, яка є за довга, щоб її можна як слід охороняти. Польське й руське письмо й мова є ріжні, плеканнє руської мови в школі й уряді вимагає поділу.

Посом Зем'ялковський думає, що той рух вийшов від «Головної Руської Ради», яку він охрестив консисторією; одначе між одною і другою є основна ріжниця. Що священники заняли ся сею справою, се зрозуміле, і те саме робили також польські священники, заступаючи свою націю проти германізаційних змагань. Отже вношу поділ Галичини на дві частини *).

Читаємо сю промову — з розчаруваннєм. Мусимо сказати, що вона ані добором історичного матеріялу, ані освітленнєм сучасного моменту, ані звязаннєм минулого й сучасного в одну історично-національну цілість далеко не стояла на висоті своєї задачі. Особливо треба се сказати про поясненне причин спору між обома народами — при зазначенню їх племінної (славянської) спільности — виключно ріжницею релігії, коли в дійсности релігійна боротьба в дану епоху була радше рамами для історично-національного процесу. Се — як побачимо далі — не тільки улєкшило задачу Зем'ялковському, але викликало некорисне вражіннє також серед безсторонніх послів, про що свідчить іронічна увага німецького посла Брестеля, який на засіданню 24. січня між ин. сказав: «В національно-мішаних краях повинно рішати походженнє, але відчит, взятий п. послом Яхимовичем з церковної історії, не може його ніяк перекопати, що Поляки й Русини не є спільного походження» **). Могло сї слова в деякій мірі подиктувати легковаженнє злучене з ігноранцією, але й виводи Яхимовича тут не без причини. На скільки ліпше заступали справу, якої покликаним речником був Яхимович, виводи чеських провідників Паляцького й особливо Рігера, з якими познакомимо ся далі!

Слїдуючим бесідником на засіданню 23. січня який виступив в обороні прав українського народу через польськими претенсіями, був чеський історик Паляцький.

*) Springer, op. cit., стор. 24—25.

**) Там-же, стор. 33.

Одначе Паляцький не був за поділом Галичини на два окремі коронні краї. Його політична концепція поділу держави була інша, а саме обстоював він поділ на «історичні групи країв», які творили би державу на автономічно-федераційних основах, допускаючи національний поділ тільки в границях тих «історичних груп країв».

«Ріжні ідеї, які тут піднесено, — говорив він, мотивуючи своє становище, — дадуться тоді заспокоїти, коли будемо числити ся з історією й етнографією і знайдемо термін конвенієнції, отже приймемо національно-історичні групи країв, а опісля як менші національні відділи державні округи».

З того становища пропонував Паляцький такий поділ держави: 1. краї німецько-австрійські, 2. чеські, 3. польські, 4. ілїрійські і 5. італійські; для країв, незаступлених в Державнім соїмі, себто для країв угорської корони мав би бути переведений далі поділ на краї: 6. південно-славянські, 7. мадярські і 8. румунські. — До «польських країв» зачисляв Паляцький «Галичину, Краків, Буковину й Угорську Русь в Карпатах».

Не входячи в оцінку концепції Паляцького взагалі, звернемо тільки увагу на те, що власне зі становища його концепції пропонована ним група «польських країв» відповідала не історії, тільки односторонно-тенденційному, виключно в польським політичним інтересам всупереч історичним фактам сконструованому розумінню історії. Се тим більше кидається в очі, коли зважимо, що «чеський край», не вважаючи на існуюче австрійсько-німецьке панування, мали творити окрему історично-національну індивідуальність, — натомість бувше польське панування маю мати той наслідок, що «руський край» тратять свою історично-національну індивідуальність і стають «польськими краями»!

Представивши свою концепцію поділу держави, звернув ся Паляцький спеціально проти висновків Земляковського з попереднього засідання в українській справі.

«Я був здивований і неприємно діткнений, — говорив він — коли Земляковський сказав, що нарід Русинів винайдено тільки минулого року. Се Малороси, з яких над 10 мільонів живе в Росії... Русини є окремий нарід, який аж в минулім році еманциповано, і хіба се розумів Земляковський під винайденням. Сей нарід правительство й Поляки пригнітали доси; тепер чей-же він розвивати-ме свої значні здібности й робити-ме швидкі поступи, брати-ме участь в західно-європейській культурі і творити-ме в руках австрійського правительства таран проти австрійських ворогів, що має безконечно далекоюсягле значіння, коли взяти під увагу їх вплив на їх соплеменників у Росії. Також у Галичині державні округи служити-муть для заспокоєння всіх племен»*).

*) Springer, op. cit., стор. 26—27.

Для відповіді попереднім бесідникам, особливо-ж Яхимовичеві, забрав на тім самім засіданню голос Земляковський.

»Я не ждав, — говорив він, що п. Яхимович зайде так далеко, отже не є я приготований опрокидати його виводи. Казимир Великий одержав Червону Русь правом спадщини, останнього князя Болеслава бояри отруїли; з того часу Червона Русь була злучена з Польщею. Що вона мала рівні з Польщею права, доказує історія; адже за перших Ягайлонів руська мова була навіть мовою двора. Колишній поділ Галичини, при чім тодішня східна Галичина творила теперішню цілу Галичину, нічого не доказує, проєктований Стадіоном поділ також ні. Я розумію під нацією нарід, який має ту саму мову й історію; Поляки й Русини мають одно і друге спільне. Згадаю тільки про Собеских, Сапігів, Потоцких, Залеських, які всі були Русини. Поляки не переслідували Русинів як націю. Також Німці переслідували наших Німців з релігійного фанатизму, та чи з сеї причини домагають ся вони тепер розділу? Щоб між Мазурами й Русинами панувало огірчення, мушу заперечити, в тім самім селі, навіть в тій самій хаті живуть одні і другі мирно побіч себе, так само як в австрійським Державнім Союмі побіч себе сидять і разом голосують. Руський клир, правда, є настроєний проти латинського, і то слушно, але причиною сього не є національність. На закид, що я »Головну Руську Раду« охрестив консисторією, мушу відповісти, що по селах клир оголошував усі обіжники консисторії. Нам Полякам закидають, що ми хочемо відділити ся від Австрії. Ми ніколи не таїли нашого невдоволення з австрійського правительства, але так само широко запевняємо, що ми не хочемо відривати ся, тільки без проливу крови відбудувати нашу вітчину. Ідїть до вязниць Шпільбергу і Куфштайну, там знайдете Поляків і Русинів, ми все разом робили заговори. З »Wiener Zeitung« з 21. с. м. виходить, що для Русинів будуть заложені не руські, тільки німецькі школи. Поділ Галичини на основі обряду без вандрівки народів неможливий, бо також в західних округах живе 100.000. Русинів, а край між Ярославом і Перемишлем ніколи не зречеть ся своєї польської мови. Щоб розширити руську мову, треба що найменше 50 літ; не те з польською. При поділі Галичини мусів би бути також поділений наш кредитовий застав, те одинокє добродійство, яке завдячуємо Австрії, отже треба би видати нові заставні листи. Що від сього потерпів би кредит цілого краю, се ясне. Найбільша часть фондаций чи має бути ужита на те, щоб Русини вчили ся по німецьки?»).

Останнім, при тім найосновнішим речником української справи, що вмів знання національних відносин злучити з широкими, до нинішнього дня актуальними горизонтами, був

*) Там-же, стор. 27—28.

чеський політик Píger, який говорив на засіданню 24. січня. Його виводи відчував Земляковський так болюче, що кілька разів, виведений з рівноваги, старався йому переривати, закидаючи йому незнання справи й непотрібне в мішування в «чужі» відносини, але Píger з почуттям висшости все давав польському послови належну відправу, покликуючи на те, що оцінювати його слова можуть компетентні учені, як Паляцький, Мікльосіч, які також були послами, а не такий Земляковський.

Нав'язуючи до промови Земляковського з попереднього засідання, Píger говорив:

«Рішуче мушу виступити проти вчорашньої, хоч в 9/10 частях вірної та за те в 1/10 частини зовсім невірної промови Земляковського, а саме, на скільки він заперечує окрему національність Русинів і не хоче признати їм автономії в справі відділення їх від Поляків в провінції «Галичині».

Я люблю Поляків так само як Чехів, бо ми — брати; але я признаю Русинів за окрему націю. Я знаю Галичину з власних помічень, знаю також її літературу й говорю зовсім без сторонно...

Мова яка передовсім характеризує націю, є инакша в Поляків, инакша в Русинів.

Обі мови основно різнять ся між собою, обі нації є основно ріжні...

Три мільйони Русинів живе в Галичині, тринадцять мільйонів у Росії. Мої панове, нарід 16-мільйоновий жити-ме, чи ви його відділите в Галичині, чи ні. Такий нарід годі заперечити, так собі викреслити з карти.

Свобода преси допоможе руському елементови здобути належне значіння. Його література, навіяна свободою, розтопить лід російського абсолютизму, стане Архімедовою шрубою, що оберне царизм в руїну, відриваючи від нього мільйони кріпаків Русинів у Росії. Се, мої панове, найважнійше в цілій справі, — упадок того ворожого свободі європейського деспота зовсім близький, коли се племя вступить в ряди інших славянських племен.

Я говорив з Росіянами. Вони також заперчують руський елемент. Для них усе російське, — Галичина російська, Угорщина також російська. Не дайте ся, мої панове, збаламутити тим, що польська шляхта старала ся як найбільше придавити руську свідомість.

Русини не мали доси ані шляхти ані міщанства, — міщанство і селянство не дійшло ще в них до значіння, — так, що ту польську шляхту вважали речником їх культури. Та се не причина, щоб ви вважали руський елемент нездібним до розвитку...

Сьміяли ся з того, коли перед 14—15 роками Юнгман та інші займали ся чеською літературою. А одначе нині ми можемо заложити знаменитий чеський університет і всі галузи

науки розвивати в сій мові. Те саме буде в короткім часі в Русинів. Шануйте національні змагання сього як Поляками так і Росіянами переслідуваного до самостійного життя покликаного народу, — хоч-би се й як було болюче для вас, Поляків, що вміли культурно опанувати той край. Також Німець жаліє над втратою своєї переваги в Чехії.

Минули часи, коли освічені кляси надавали тон національній масі. Ви знаєте зненавиджене значінне слова «Лях» для Русина, — кроваві докази сього в нашій найновішій історії будете також знати...

Коли Русинам тут не поможет ся, вони знати-муть звернути ся куди инде, — і зятяйте се собі, мої панове, тим вони загрозять не тільки польський елемент, не тільки Австрію, але й свободу» *).

Так говорив Рігер. Тепер, після майже 70-ти літ, ми найліпше бачимо, як влучно він оцінював українську справу. Національний розвиток українського народу, — як се передбачав Рігер — зробив великі поступи навіть при тих перешкодах, які йому довело ся поборювати. Де-ж були-б ми тепер, коли-б в 1848. р. утворено основи для вільного розвитку нашого народу? ! Так само влучно оцінив Рігер значінне вільного розвитку українського народу в Австрії для міждержавної політики, для австрійсько-російських відносин. Історія признала Рігерови повну слушність, але на жаль більш негативно ніж позитивно. Тепер міродатні круги австрійської держави можуть собі обчислити, як стояла би Австрія супроти Росії, як би політичне положення українського народу в Австрії було склало ся по словам Рігера. Тай у тім Рігер не дуже помилив ся, коли пророкував, що станеть ся, коли Австрія не дасть українському народови основ вільного розвитку. Правда, український нарід не звернув ся »де-інде», але Росія сама звернула ся до нього, використовуючи його політичне положення — польське панування над ним — для своєї політики, насаджуючи між ним русофільство — національну зраду супроти українського народу і державну зраду супроти Австрії. Тільки в однім помилив ся Рігер, що се останнє »загрозить польському елементови». Історія показала, що з русофільства між українським народом Поляки вміли збити собі добрий політичний капітал, і то на два фронти, як супроти Австрії, так і супроти Росії.

Вислід цілої дискусії в конституційній комісії в справі поділу Галичини випав для української справи негативно. В голосуванню, яке відбуло ся на засіданню 25. січня, комісія прийняла проект референта, а саме, що «Королівство Галичина з Буковиною» має творити один край. За національним поділом Галичини голосували тільки три члени комісії: Яхимович, Пінкас і представник Тиролю Рац. Паляцький і навіть Рігер

*) Там-же стор. 30—32.

завели і — як характеризує їх становище Шпрінгер*) — «з обережності» здержали ся від голосування.

Одначе справа ще раз прийшла під наради Комісії, а саме на пополудне, на засіданню 28. лютого, на якім поставлено на денний порядок полагодження петицій в справі поділу Галичини, відділення Буковини в окрему провінцію і поділу Тиролю.

Референтом петицій в справі поділу Галичини був представник Каринтії і Країни Шоль. Він поставив внесення «виложити їх на столі Комісії до перегляду всім членам і повідомити про се Державний сойм», іншими словами, перейти над ними до денного порядку, — мотивуючи се ось-як:

«Конституційна Комісія при народі над § 2. не признала нового поділу держави постулатом конституційної монархії, тільки рішила задержати поділ держави на основах набування, так, що кожний край, який являється самостійним набутком і проявляв доси певне окремішне життя, а саме мав й на будуче творити окрему одиницю в державі. Заселена Русинами часть Галичини не являється самостійним набутком, не мала в австрійськiм цiсарствi нiколи окремишнього життя, нiколи окремої станової Конституції. Руську національність хоронить § 21. основних законів**); поділ держави по національностям був би одною з найголовніших перешкод дня народнього духа***).

Сьогодні просто дивно чути такі «аргументи», що відповідний поділ держави на політичні одиниці другого ряду не належить до конституційних постулатів, або що поділ по національностям шкідливий для «народнього духа», — а тим менше треба доказувати їх абсурдність, бо се найліпше доказала історія Австрії конституційної доби. Але й фактичні твердження Шоля що-до Галичини так само невірні, як не слушні його правнодержавні міркування. Коли кожний «самостійний набуток» має право бути окремою одиницею в державі, то се право належало ся безперечно «заселеній Русинами части Галичини», бо вона, як ми бачили з історії, являється власне «самостійним набутком», доконаним на основі самостійного, окремого історично-правного титулу, — коли тимчасом ціла Галичина складала ся з цілого ряду, самостійних набутків, доконаних на основі різних титулів і в різних часах. А що Східна Галичина не мала станової конституції, то сей аргумент до галицьких відносин взагалі не підходив. Станові конституції в окремих краях Габсбурської монархії були плодом довгого історичного процесу, а тимчасом Галичина були всего тоді 76 літ під Австрією. Станової конституції в точнім розумінню слова Галичина взагалі не мала; т. зв. «галицькі стани» були новотвором, який ніколи не відгравав ніякої поважнішої ролі в краю.

*) Там-же, стр. 45. — „Palatzky und Riger enthielten sich vorsichtigerweise der Abstimmung“.

**) Анальоґічний до арт. 19-ого основного закона про загальні права горожан з 21. грудня 1867 р.

***) Springer, op. cit., стр. 347—348.

Не вважаючи на всі ті теоретичні і фактичні хиби, внесення Шоля не викликало ніякої дискусії і було комісією прийняте.

А однак в комісії засідав Яхимович, який повинен був до останку боронити справи поділу Галичини, тим більше, що становище «Головної Руської Ради» було в сій справі непримиримо принципіальне.

Як довідуємося з її органу*), на 76-ім засіданні Ради 16. лютого 1849 р. «Борисикевич звернув увагу на те, що конституційна комісія противиться поділові Галичини, і вніс вибрати окрему комісію, яка застановила б над сим фактом і нарадила б над способами, якими можна було б діпняти сеї цілі». Інше внесення, демонстраційного характеру, поставив на тім самім засіданні Трещаківський, а саме, «щоби Голозна Руська Рада на випадок, коли-б (Державний) Сойм не ухвалив і не постановив поділу Галичини й утворення з її руської часті окремої руської провінції, віввала руський нарід, щоби відкликая своїх послів з парламента і признав зрадником такого руського посла, який ще тоді лишив би ся в парламенті, коли руський нарід поверх 200,000 голосами (себто підписами на петиціях) зажадав поділу Галичини». Се внесення також прийнято, хоч Куземський вказував на те, що поділ Галичини вже фактично переводить ся.

Супроти такого настрою політичних одиномців Яхимовича його мовчанка особливо дивна. Можемо тільки догадувати ся, що з одного боку вважав він справу в комісії програною, а з другого може знав, що Державний Сойм все одно має бути розв'язаний, і сподівав ся на прихильність правительства, яке-як се й зазначив був Куземський на заданім засіданні «Головної Руської Ради», почало вже було переводити адміністративний поділ Галичини — покликаючи до життя для західної Галичини губерніяльну комісію в Кракові**).

Полагодивши справу поділу Галичини, комісія перейшла до справи відділення Буковини в окрему провінцію. Референтом був Смолька. Петиції вплинуло в сій справі 8, по половині за і проти. Їх схарактеризував Смолька ось-як: «Перші чотири петиції за відділенням мають, що правда, тільки кількасот підписів. Однак, як йому відомо, репрезентують вони інтелігенцію... Чотири петиції проти відділення, з яких одна підписана тільки послом Кобилицею, виходять з того, що наслідком відділення

*) „Зоря Галицька“, ч. 15. з 1849 р.

**) З приводу зорганізування губерніяльної комісії в Кракові для Західної Галичини „Зоря Галицька“ (ч. 7. з 1849 р.) писала: „В тім міністерськім розпорядку бачимо вступ до поділу Галичини на руську й польську часті і щирю волю теперішнього міністерства в виконанню рівноправности всіх народів. Мусимо однак додати, що дуже боліло би нас серце, коли-б руські часті ясельського, сандецкого і ряшівського округа не були прилучені до нас; натомість ми хотіли-б, щоби мазурська часті сяницького округа була прилучена до Кракова. Через те побудуємо свобідніше і Мазурам і нам“.

селяни будуть відтягнені від Австрії і муситимуть знов робити панщину«*). Смолька поставив внесення відділити Буковину в окрему провінцію.

В дискусії, в якій забирали голос цілий ряд бесідників за і проти, український голос знов не відізвався. Тільки Рігер пробував мотивувати своє становище проти відділення інтересами українського народу. »Домагання відділення — говорив він — виходить від аристократії і бюрократії, а не від народу. Він чув від наочних свідків, що румунські бояри найгірше гнітуть своїх селян, ще гірше як Жиди. З тої причини протестують також деякі буковинські послы проти відділення. Між коло 340.000 мешканців Буковини є коло 100.000 Русинів, решта Румуни й Волохи, які будуть давити Русинів. Русинів треба признати як національність і також на Буковині охороняти, для чого ліпше оставити її при Галичині, ніж зробити самостійною, що значить видати її на поталу турецькій господарці і наразити на втрату в користь Молдавії й Волохії, які може призначені колись для російської секундогенітури**). Комісія ухвалила внесення Смольки.

Таким чином Кромерижський проєкт конституції, ухвалений комісією в третім читанні на засіданні 4. марта 1849 року, творив як окремі краї (§ 2) «королівство Галичину й Володимирію з Краковом» і «Буковину».

Так отже заходи «Головної Руської Ради» в цілі поділу Галичини й утворення з її української частини окремого краю не знайшли в конституційній комісії першого австрійського парламенту признання.

Однак ухвалений комісією проєкт конституції — побіч цілого ряду загальних постанов про охорону національності — творив у границях краю низші територіальні одиниці, яких управління були-б послужили українському народови успішною зброєю проти польського політичного панування і дали йому хоч обмежені основи для вільного національного розвитку.

Побіч поділу на краї проєкт конституції містив у § 3 постанову поділу більших країв на округи — територіальні одиниці з окремим заступництвом, т. зв. окружним соймами, яким признавав досить широку самоуправу.

»Галичина й Володимирія з Краковом« мала бути поділена на 10 округів.

Загальна частина § 3-ого постановляла, що »відграниченне округів буде переведене державним законом при як найбільшій у зглядненні національності.«

Яку ціль мав поділ держави на округи, пише Шпрінгер***):

»Уступ про округи, їх управу і заступництво, ухвалений аж після довгих, бурливих дебат, творить взагалі ясну точку

*) Springer, op. cit., стор. 348.

**) Там-же, стор. 348—349.

***) Там-же, стор. VIII.

проекту конституції. Різка централізація не мала в комісії прихильників . . . Але між противниками централізації було багато, що виступали тільки проти централізації держави, щоб її в ще скріпленій мірі перенести на провінції й сойми. Сим змаганням через установленне округів в більших провінціях і надане їх управі й заступництву важних прав поставлено успішну таму. Коли-ж проект конституції був увійшов в жите, окружні сойми були-б без сумніву швидко почали грати велику роль і давати успішну поміч державному правительству й державному соймови проти політичних претенсій краєвих соймів.»

Сказане можна віднести особливо до Поляків, які тільки тому поборювали державний централізм, щоби в як найбільший незалежності країв від центральної влади мати основу для як найбільшого краєвого централізму з цілю зломити всякий опір українського народу проти польського панування краю.

В боротьбі українського народу проти сього польського краєвого централізму поділ краю на округи, які мали творити національно одноцільні територіяльні одиниці, був би безперечно відіграв поважну роль. Окружні сойми в українській часті краю були-б стали правно-публичними органами українського життя, які могли-б були з успіхом бороти ся проти польонізаційних змагань польської соймової більшости.

Особливо, що та більшість не була би така всесильна, якою стала на основі конституційних реформ 1800-их років. Сьому ставив таму Кромержьський проект конституції постановою (§ 112, ч. 3), що краєві конституції, творячи виборчі округи до соймів, мусять мати як найбільшу увагу на національність, що запевнило би українському народови певну означену чисельну силу в краєвім соймі.

5. Галичина в державній конституції з 4. марта 1849 р. і краєва конституція для Галичини з 29. вересня 1849 р.

Ухваленне проекту конституції комісією було останнім актом першого австрійського парламенту. З датою того самого дня, 4. марта 1849 б. появил ся цісарський маніфест, який розв'язував парламент; рівночасно цісарський патент з тою самою датою 4. марта 1849 р. надавав »державну конституцію для цісарства Австрії«.

Ся октройована конституція, яка ріжнила ся від Кромержьського проєку тим, що територіяльно розтягала ся на цілу Габсбурську монархію, а що-до змісту зменшувала управнення горожан і парламенту супроти правительства, взагалі переняла чимало з Кромержьського проєкту — між ин. також поділ австрійської половини монархії на краї.

Так в § 1. читаємо, що австрійське цісарство складається між ин. »з королівств Галичини й Володимирії з князівствами Осьвяцімським і Заторським із вел. князівством Краківським«, далі »з князівства Буковини.«

Далі § 6. постановляє, що »граничі держави і окремих коронних країв можуть бути змінені тільки законом« (розумій: державним).

Що-до відношення між державним і краєвим законодавством, § 35. докладно означає компетенцію краєвих соймів, визначаючи їй при тім досить вузкі межі, а § 36. означає компетенцію Державного Союму, якій полягає все, що не належить до компетенції краєвих соймів.

Що-до краєвих конституцій — §§ 71—76 містять постанови що-до країв угорської корони і льомбардсько-венецького королівства; § 77 заповідає, що »всі інші краї одержать власні конституції; в кінці § 83 постановляє: »всі конституції коронних країв, які творять державу, мають увійти в життя протягом 1849 р. і мусять бути предложені першому загальному австрійському Державному Союмови, який буде скликаний зараз після їх заведення.«

Державна конституція з 4. марта 1849 р. мусіла викликати серед »Головної Руської Ради« розчарування. Те саме правительство, яке при кожній нагоді зазначувало потребу поділу Галичини, містило в урядовім органі меморіяли Ради за поділом і полемізувало з польською протиакцією, перевело адміністративний поділ краю, який орган Ради вважав вступом до повного поділу, — тепер, окроюючи державну конституцію, отже маючи на найліпшу нагоду раз на все основно рішити справу, не сповнило покладаних в ньому надій.

Правда, справа ще не була зовсім рішена. Галичина мала дістати краєву конституцію (§ 77), яка ще таки протягом біжучого року мала увійти в життя (§ 83); се подавало надію, що справа поділу Галичини може ще бути при сій нагоді корисно полагоджено.

Майчи се на увазі, »Головна Руська Рада« висилає до міністерства новий меморіал з 29. марта 1849 р., який являється висловом того розчарування й тої надії.

Покликуючи ся з одного боку на дану в § 83 обіцянку надання протягом біжучого року краєвих конституцій, з другого-ж боку на всю свою дотеперішню акцію за поділом Галичини, »Головна Руська Рада« домагається в сім меморіалі рішуче переведення поділу краю на дві окремі провінції. Переведений недавно адміністративний поділ її зовсім не вдовольняє, бо вона домагається провінціальної самостійности руської землі, утворення руського коронного краю, який мав би рівні права з іншими краями держави. »Факт, що державна конституція з 4. марта 1849 р. не говорить досить ясно, чи руський край під назвою »королівства Галичини й Володимирії« має творити окремий коронний край супроти »вел. князівства Краківського

з князівствами Осьвяцімським і Заторським», чи він має дістати окрему краєву конституцію з окремим краєвим соймом, чи остане у провінційальнім союзі, викликав між цїлим руським населенням невдоволення, що певне завважали самі краєві власти.» Такими словами критикує меморіал постанову державної конституції з 4. марта 1849 р., а кінчить заявою, що руський нарід погодить ся і з неприхильним найвищим рішенням, одначе ніколи не перестане легальною дорогою добивати ся поділу Галичини.

Відповідь на сей меморіал прийшла дуже швидко, а при тім досить оригінальна. Тодішній міністер внутрішніх справ звернув ся 26. цвітня 1849 р. до тодішнього галицького губернатора гр. Агенора Голуховського (наслідника Залеського) з припорученням, щоби той довірочно сказав заступникови голови «Головної Руської Ради» Куземському, який фактично був провідником товариства, що постанови в справі краєвої конституції й політичного поділу краю будуть видані «по докладнім розгляді особливих відносин у краю», а поки се станеть ся, правительство всяку публичну дискусію й акцію в сій справі вважає небажаною й апелює до лояльності Куземського, щоб не допустив до неї.

Ся довірочна інтервенція правительства вповні досягнула бажаний наслідок: в половині 1849 р. всяка публична акція й навіть дискусія в справі поділу Галичини з боку «Головної Руської Ради» замовкає.

Тимчасом віденське правительство в своїх змаганнях перебудови Габсбурської монархії на одноцільну державу з централістичним режимом почало плянувати — побіч задержаного в державній конституції з 4. марта 1849 р. поділу на краї з обмеженими автономічними управненнями — новий поділ на адміністраційні округи на взорець французьких департаментів.

В Галичині такий поділ був уже властиво переведений. Отже міністер внутрішніх справ гр. Стадіон рішив понехати плян поділу Галичини на два окремі краї, і тільки до переведеного вже адміністраційного поділу примінити також концепцію краєвої репрезентації, покликуючи до життя при наданню краєвої конституції замість одного краєвого сойму дві соймові курії, у Львові і Кракові.

Сей свій плян предложив гр. Стадіон галицькому губернаторови гр. Агенорови Голуховському, який — як і можна було було сподівати ся — в своїй реляції з 9. мая 1849 р. піддав сей плян різкій негативній критиці, кладучи натиск не тільки на річеві невігоди поділу, але й на політичний бік справи.

»Заявляю ся — писав він — проти поділу краєвого сойму, бо думаю, що в сїм містить ся фактичний поділ краю на дві окремі провінції. Що-до фактичних аргументів, то мою думку уаргументував я — як гадаю — достаточо давнійше; одначе вважаю справу такою важною, що мушу піднести ще одну

причину такого мого становища. Тому, що краєва конституція творить найважливішу часть законодавства і найактуальніше питання для краю, а з огляду на взаємний вплив також для цілої держави, вважаю своїм обов'язком мати при її аналізі на увазі не тільки теперішні відносини, але також застановити ся докладно над тим, як по всій правдоподібності уложиться політична ситуація на будуче. Виходячи з такого становища, мушу отверто висловити думку, що поділ сойму на дві курії, після чого пішов би фактично поділ краю на дві провінції, був би, не згадуючи вже про инше, невідповідним з огляду на будучий уклад політичних відносин в руський части краю.

Поведення руського народу підчас останніх заколотів і клопотів держави виказало його привязанне й цюсвяченне для цісарського дому й держави. Найблизшою причиною сього обяву було почуття вдячності за опіку, якої дізнавався усе руський нарід від уряду і за довершенню політичну еманципацію його супроти шляхти. В тім почуттю укріпляло руський нарід духовенство, якому вдало ся досягнути свою ціль — не вважаючи на противні змагання неприхильної урядови партії — тому, що те почуття впливало природно з висше згаданих причин та що маси руського народу, не маючи ніякої освіти, крім уряду проявляють довіру тільки до свого духовенства і піддають ся сліпо його проводови. Фактично руське духовенство творить майже виключно інтелігенцію руського народу.

Але мусить бути якась причина тої льояльності, яку доси проявляло руське духовенство, бо без такої причини серед політичних заколотів нічого не діється. Очевидно, руське духовенство надіється, що завдяки поділові краю вибється з до-теперішньої низшости супроти латинського духовенства, зискуючи повагу, вплив, значіння й матеріяльні користи. В тих своїх змаганнях руське духовенство жде підпертя від українського народу, який є неосвіченим, але сильним елементом, що даєть ся послушно вести в своїм довірю.

Однак при зрості національного розвитку й поступі в просвіті сила ерарії не може бути трівка, але мусить уступати супроти політичних змагань, звернених до злуки або з польською національністю, або — що більше правдоподібне — до зближення зі спорідненими племенами під російським скиптром. В однім і другім випадку руська часть краю стала би центром політичних затій і заходів, які при евентуальнім змаганню злучити всі племена в одну руську державу могли-б бути небезпечні для вдержання мира з сусідньою державою, а навіть для задержання тої части краю при монархії.

Що такий мій погляд не позбавлений підстави, про те може правительство переконатися з подання Ради до престолу, де вона, долучуючи подання руського духовенства й руських мешканців північних комітатів Угорщини просить злучити ті

комітати з руською частию Галичини в одну цілість, з одною конституційною організацією, з одним законодавством і з одною управляючою властю*).

Не маю причини сумнівати ся в лояльність і вірне династичне привязання нинішнього покоління Русинів. Але з висше згаданного акту вже пробивається ся бажання злучити ся зі спорідненими племенами, а коли-б ся просьба була узгляднена й Русини набрали-б сил наслідком розвитку своєї національності серед теперішніх відносин, в такім разі коли не нинішнє, то без сумніву будуче покоління звернуло ся би до споріднених племен, які живуть під російським скиптром, щоби витворити одноцільний могутий державний організм. Тоді руська частия Галичини при поступі просвіти й матеріальної культури стала би огнищем затій і заходів, яку мали-б за ціль з одного боку зломання єрархічної сили духовенства, з другого — згадану висше злуку народів.

Коротко кажучи, тоді могла би повстати така сама боротьба за відбудування Руси, яка від багатьох літ з перервами, одначе з залізною витривалістю ведеть ся за відбудування вільної й незалежної Польщі.»

Сї виводи гр. Голуховського заслугують на докладнішу аналізу, бо вони являють ся взірцем, як польський політик на становищі австрійського державного мужа забираєть ся до того, щоб реформу, небажану з польського становища, представили небезпечною для австрійської держави, для якої та реформа є власне як найбільше вказана.

Що гр. Голуховський як Поляк за ніяку ціну не хотів допустити до якого-небудь поділу Галичини, се ясне. Адже для нього, як для цілого польського табору, було ясно, що Поляки тоді зможуть відгравати в Австрії поважну політичну роль, коли збережуть Галичину неподіленою, щоб колись, коли укріпиться конституція, — а та хвиля мусіла прийти швидше чи пізнійше, — захопити політичне панування в краю в свої руки. Инакше, на випадок поділу Галичини, їм остала би тільки невелика корінно польська частия Галичини, яка як окрема провінція могла би відгравати тільки дуже скромну роль в державі. Тому всі Поляки — і ті, що заступали польську справу в конституційних кругах держави, граючи серед них роль революційних демократів і представляючи Русинів як слуг правительства, і ті, що на бюрократичних становищах і в двірських кругах на свій спосіб служили польській справі, граючи роль прихильників «усвяченого ладу» і ворогів польських революційних партій, — працювали з усіх сил, щоб не допустити до поділу Галичини.

Сей польський інтерес мав на увазі також гр. Голуховський, коли писав реляцію проти поділового плану гр. Стедіона.

*) З огляду на державну одноцільність Габсбурської монархії, переведену державною конституцією з 4. марта 1849 р., таке бажане не було нічим нелояльним.

Але як австрійський державний муж не сьмів він дати пізнати, що поборює поділ Галичини як Поляк, не сьмів уживати польських аргументів — під загрозою пошкодити справі, якій хотів послужити.

Через чверть століття, коли віденське привительство віддало вже Галичину Полякам, було вже зовсім инакше. Тоді вже вистало, щоби польський «міністер для Галичини», покликаний до ради корони в тій цілі, щоби стояти на сторожі польських привілеїв і пильнувати, щоби центральне правительство не нарушило їх на користь українського народу, — як Поляк поставив своє »veto«.

Але в 1848-их роках, коли Поляки були ще »підозрілим« елементом, польський політик на таким високім державнім становищі, яке займав гр. Голуховський, мусів бути дуже обережний, коли хотів послужити польській справі, і нічим не зрадити ся, що він се робить як Поляк, тільки грати ролю найревнійшого австрійського бюрократа.

Так і робить гр. Голуховський.

Ми бачили, якими аргументами воювали проти поділу Галичини Поляки. По-перше заперечували існування окремої української національності, по-друге кидали підозрінне, що змагання до поділу є тільки покришкою змагань до злуки з Росією й російською православною церквою.

Ми бачимо, як гр. Голуховський не тільки не вживає сих польських аргументів, але навпаки, щоб на нього не впала ні тінь підозріння, що він має щось спільного з «польською партією», стає зовсім на становищі австрійського правительства і по-перше розпливаєть ся в похвалах для лояльності українського народу і для заслуг духовенства в сій справі, по-друге не тільки не ставить в найменший сумнів української національної окремішности, тільки навпаки, віщує українській національності велику будучність, такий могучий розвиток, що вона найдалі в другім поколінню почуєть ся на силах підняти змагання до відбудування власної держави.

Дійшовши до сеї точки, гр. Голуховський стає на становищі австрійського абсолютистичного бюрократа, якому скрізь привиджувала ся національоа ірредента і — малюючи на стіні відомого австрійській бюрократії чорта польської ірреденти (він, що все своє життя клав основи для збудування польської незалежности!) — лякає її таким самим чортом української ірреденти, змагань до відбудування української держави. А що австрійський і російський двір оставали в близьких зносинах, — се-ж були часи »святого союза монархів« і »жандарм Європи« Микола I. висилав свої полки проти мадярської ірреденти! — то гр. Голуховський лякає Австрію також перспективою оправданого російського гніву, коли-б вона дала основи для розвитку руху, який піднімав би проти Росії »споріднені племена під російським скиптром«.

В своїй основі думка гр. Голуховського про будучність українського національного розвитку, очевидно, вірна. Ту саму думку зустрічали ми вже в Пієра, тільки той, конституціоналіст і ворог абсолютистичної Росії, радив конституційній Австрії використати розвиткову силу українського руху проти Росії. Натомість гр. Голуховський, бачучи в розвитковій силі українського руху небезпеку для польських аспірацій до політичного панування на українських землях колишньої польської держави, особливо-ж в Галичині, волів сильну Росію зі шкодою для Австрії, щоб тільки врятувати польські інтереси.

Таким чином являєть ся він предтечею тої політики Подоляків і Всеполяків, яка радила Австрії не допускати до розцвіту українського руху, бо се може викликати »оправданий гнів«⁴ Росії, — політики, яка з другого боку здавлюваннє українського руху виставляла як польську заслугу перед Росією *ad usum* польсько-російського порозуміння.

Хто в 1848-их роках мав слушність, Пієр чи Голуховський, се вже не від нині ставало що-раз яснійше, доки теперішня війна не розігнала останніх сумнівів, що політичне пануваннє Поляків над українським народом в Галичині було в кінцевім рахунку роботою в користь Росії зі шкодою для Австрії.

Швидко після реляції, гр. Голуховського гр. Стадіон зложив теку міністра внутрішних справ і його місце заняв д-р Олександр Бах (28. червня 1849), який змінив плян свого попередника на стільки, що замість поділу на два адміністраційні округи і дві соймові курії виступив з проєктом поділу на три адміністраційні округи і три соймові курії — так само при задержанню єдности провінції як окремого коронного краю.

Заки сей новий плян дозрів, минуло доволі багато часу, бо говорить про нього аж меморандум ради міністрів з 4. вересня 1850 р., предложене цісареві разом з проєктами краєвих конституцій для Галичини і Буковини.

Згідно з § 1. державної конституції з 4. марта 1849 р., де Буковина вчислена як окремий коронний край, рада міністрів пропонує відділити Буковину від Галичини і зорганізувати як окрему провінцію, для якої предкладає окрему краєву конституцію, оголошену опісля цісарським патентом з 29. вересня 1850 р.

Що-до Галичини, рада міністрів заявляєть ся проти поділу її на два окремі коронні краї, бачучи з одного боку для такого поділу трудности в §§ 1. і 6. державної конституції з 4. марта 1849 р. де »королівства Галичина й Володимирія з князівствами Осеяцімським і Заторським і з вел. князівством Краківським«⁴ вважають ся одним коронним краєм, а границі коронних країв може змінити тільки державний закон, — а з другого не бачучи в краєвих відносінах основ для такого поділу. Замість того пропонує вона — при задержанню єдности краю поділити його на три округи правління (*Regierungsgebiete*),

які послужили би основою для організації цілого правно-публичного життя, отже передовсім адміністрації, судівництва, як також краєвої репрезентації. Відповідно до сього рада міністрів виробила також проєкт краєвої конституції для Галичини.

Се становище ради міністрів одержало цісарську апробату 29. вересня 1850 р.

На сій основі розпорядженням міністерства внутрішних справ з 15. жовтня 1850 р. заряджено поділ Галичини на три округи: Краківський, Львівський і Станиславівський.

Краківський округ обнимав вел. князівство краківське і тодішні округи Вадовицький, Бохенський, Сандецький, Ясельський, Тарнівський і Ряшівський, як також части округу Сяницького і Перемиського.

Львівський округ обнимав останні части округів Сяницького і Перемиського, округи Львівський, Жовківський і Самбірський, в кінці части округів Стрийського, Золочівського і Бережанського.

Станиславівський округ обнимав останні части округів Стрийського, Бережанського і Самбірського і округи Тернопільський, Чортківський, Станиславівський і Коломийський.

Краківський округ покривав ся з Західною, польською Галичиною; Львівський і Станиславівський округи обнимали Східну, українську Галичину.

Сьому територіяльному поділові на три округи відповідала також краєва конституція, оголошена цісарським патентом з 20. вересня 1850 р., яка ділила краєву репрезентацію на три окремі соймові курії.

Щоб пізнати склад і управлення соймових курій, наведемо найважніші постанови згаданої краєвої конституції, а саме:

»§ 1. Королівства Галичина й Володимирія з князівствами Освяцімським і Заторським і вел. князівством Краківським творять неподільну складову часть австрійської дідичної монархії і один коронний край сього цісарства».

»§ 10. Краєва репрезентація королівств Галичини і Володимирії і т. д. складаєть ся з трьох соймових курій, які відповідають трьом округам правління і з яких кожда складаєть ся з послів даного округу».

Соймова курія Львівського округу складаєть ся з 50 послів, з того 11 з групи найвисше оподаткованих, 11 з міст і 28 з інших громад (§ 12); Краківського округу — з 58 послів, з того 14 з групи найвисше оподаткованих, 9 з міст і 35 з інших громад (§ 14); Станиславівського округу — з 42 послів, з того 10 з групи найвисше оподаткованих, 8 з міст і 24 з інших громад (§ 14).

»§ 27. Всі послы одної курії творять один збір».

»§ 56. Кожда соймова курія в означенім конституцією крузі ділання є органом округу в усіх справах, які законом не

призначені місцевій або повітовій громаді або державній власті».

»§ 58. Соймові курії покликані до участі в краєвім законодавстві».

»§ 60. Ухвала соймової курії одержує через цісарську санкцію силу обов'язуючого для даного округу краєвого закону в усіх тих краєвих справах, які краєва конституція або державні закони не застерігають виразно для нарад усіх соймових курій».

Виконуючим органом краєвої репрезентації, отже всіх трьох соймових курій є один спільний Краєвий Виділ, до якого кожда соймова курія вибирає по 5 членів (§ 39).

Спільною законодавною інституцією є т. зв. Центральний Виділ, зложений з усіх членів Краєвого Виділу і з 18 членів, вибраних спеціально для сього з кожної курії по 6, разом з 33 членів (§ 46). Компетенція Центрального Виділу (§ 72) обмежена до справ, які краєва конституція вважає за спільні для цілого краю (§§ 68 і 69). Над самими справами радять соймові курії, як взагалі, кожда окремо, одначе ухвала має застати в усіх куріях ідентична. Коли-ж до такої ідентичної ухвали не прийшло, ухвала в тій справі належить до Центрального Виділу, одначе тільки тоді, коли сього зажадають, що найменше дві курії.

З сього бачимо, що соймові курії були властиво окремими, самостійними соймами в своїх округах. Єдність краєвої репрезентації представляли тільки: в законодавній області Центральный Виділ, у виконуючій — Краєвий Виділ.

На питанне що вплинуло на таке рішення правительства, можемо відповісти тут тільки здогадно, що воно мало мабуть на увазі свої цілі, відмінні від політичних змагань обох народів краю. Вволити волю Поляків, значило утворили основи для політичного панування в краю й політичного впливу в державі, чого тодішнє правительство не могло собі бажати, а при тім відплатити злом за добро льояльним Русинам, за їх вірність і привязанне до династії й держави. Але перевести національний поділ краю, — чи в формі утворення двох самостійних провінцій, чи хоч-би в формі адміністративного поділу і поділу краєвої репрезентації на дві соймові курії, як се планував Стадіон, — значило з одного боку роздратувати до крайности Поляків, а з другого утворити основи політичної сили українського народу, зєдиненого в одно правно-державний організм. Хто знає, чи до сього віденське правительство не відносило ся також недоіровичо, бояло ся нової національної ірреденти, чи аргументи, які ми бачили в реляції гр. Голуховського, не знайшли пригожого ґрунту?!

Отже вибрано спосіб полагодження справи, який по части вдовольняв обі сторони, а при тім відповідав певним адміністративним тенденціям. Поляки могли сказати, що побідила їх думка, бо задержано єдність краю; Русини мусіли бути вдово-

волені, що польську часть Галичини відділено від руської; в кінці поділ краю на три менше більше однакові округи відповідав адміністраційним тенденціям утворити адміністраційні округи на взорець французьких департаментів.

Очевидно утворенне двох провінцій на історично-національних основах відповідало би найліпше не тільки потребам національного розвитку, що в національно-мішаній державі мусить стояти на першій пляні, коли вона хоче недопустити до сепаратистично-протидержавних змагань, але також адміністраційним потребам. В такій державі як Франція, де понятє держави покриваєть ся з понятєм нації, можна державу поділити на однакові адміністраційні округи, — хоч все таки механічного французького поділу на департаменти не можна вважати ідеальним. Але який змисл для Австрії, творити коронний край і лучити в нїм не тільки ріжні, але просто ворожі історично-національні індивідуальности в одну цілість, щоби в границях тої цілости треба на ново розділювати їх ?!

Та коли вже правительство не рішило ся на утворенне з земель, набутих при поділі Польщі, двох окремих провінцій, то треба признати, що краєва конституція з 29. вересня 1850 р. все таки була позитивним полагодженням потреб і домагань українського народу, означала успіх акції «Головної Руської Ради». Польська часть Галичини була відділена від української, а українська часть діставала в соймових куріях Львівській і Станиславівській автономічні органи, при яких помочи український нарід міг стати господарем правно-державного життя на своїй землі. В обох куріях послаи з сільських громад, отже українські, мали абсолютно більшість, а не було виключене, що в тодішніх обставинах часть репрезентації міст і навіть великої земельної власности була би привернула ся до української справи. А маючи політичну перевагу в двох куріях, український елемент був би міг впливати й на «єдність краю», в центральнім Виділі і Краєвім Виділі, в дусі українських національних інтересів.

Такий був результат наших політичних змагань 1848-их років. Краєва конституція з 29. вересня 1850 р. клала таму польським змаганням до політичного панування над нашим народом і творила основи для політичної самостійности українського народу на його землі.

Одначе сьому здобуткови нашої політики не судило ся здійснити ся. Цісарським патентом з 31. грудня 1751 р. знесено всі конституційні установи в Габсбурській монархії і привернено абсолютизм.

Коли-ж через 10 літ приступлено знов до конституційної перебудови держави, обставини на стільки змінили ся на нашу некористь, що Поляки могли легко здійснити свої пляни: збудували на землях, набутих Австрією при поділі Польщі, суррогат польської Річи посполитої, будівлю польської державности.

IV. Галичина під польським пануванням 1861—1914.

„Ми маємо в Галичині майже півчверта мільонів Українців, які через утворення провінції Галичини зіпхнені на становище безнадійної меншости.

Три мільйони Українців оплачують цілу польську культуру на сході Галичини“.

Посол Гнат Дашинський провідник польської соціально-демократичної партії Галичини.*)

Цісарський диплом з 20. жовтня 1860 р., цісарський патент з 26. лютого 1861 р. і конституційне законодавство Державної Ради з 21. грудня 1867 р., — законодатні акти, якими на ново введено в Австрії конституцію і виконано конституційну перебудову держави, — відступили що-до Галичини від поділових традицій 1848-их років та утворили з неї не тільки один, але й одноцільний**) коронний край, в якому Поляки, завдяки уступчивості парламенту, правительства й корони, швидко майже зовсім визволили ся з-під залежності від центральної влади й досягнули необмежене політичне панування.

Найкорисніший для Поляків був жовтневий диплом, — твір гр. Агенора Голуховського, який основою державного будівництва робив федерацію самостійних коронних країв.

Коли-ж лютовий патент, в формі виконуючих постанов, яких вимагали загальні основи жовтневого диплому, опер державне будівництво знов на централізмі, означуючи відношення між державним і краєвим законодавством згідно з конституцією з 4. марта 1849 р. і заводячи на тих основах краєві конституції, які — з пізнішими змінами — обов'язують і доси, — Поляки в галицькій соймї і Державній Радї розпочали боротьбу за привернене автономічно-федералістичних основ жовтневого диплому, якої не понесли й після тих уступок, які давало їм конституційне законодавство з 21. грудня 1867 р.

Та тепер не ходило їм уже о перебудову цілої держави, тільки о здобуття виїмкового правно-державного становища для Галичини, для чого взірцем служило їм правно-державне положення королівства Хорватії і Славонії в угорській половині монархії.

*) З промови на зїзді австрійської соціальної демократії в Берні моравській, виголошеної 27. вересня 1898 підчас дебати над національною програмою партії (Віденська „Arbeiter-Zeitung“, ч. 267 з 28. вересня 1899).

**) В 1860 р. знесено краківську губерніяльну комісію й заведено одноцільність в політичній адміністрації краю. Поділ на Східну й Західну Галичину задержано на далі тільки в Судівництві, в формі „округів висшого краєвого суду“ львівського і краківського.

Змагання Поляків до здобуття аналогічного правно-державного становища для Галичини в австрійській половині монархії характеризує т. зв. «галицька резолюція», ухвалена польською більшістю галицького сойму на засіданню 24. вересня 1868 р., яка через п'ять літ була польською боевою програмою в галицькій соймі і в Державній Раді.

Ся резолюція звучить :

«Сойм заявляє на основі § 19. краєвого статута*), що організм монархії, утворений основними державними законами з 21. грудня 1867 р. не дає нашому краєви стільки законодавчої й адміністративної самостійности, скільки йому належить ся з огляду на його історично-політичну минувшість, окрему національність, ступінь цивілізації й територіальний об'єм, через що не відповідає ані бажанням національного розвитку та його умовам, ані дійсним потребам краю, і довше тривання такого стану, викликаючи загальне невдоволення, мусить шкідливо впливати на розвиток нашої провінції й добро цілої монархії.

Сойм ставить на основі § 19 краєвого статута отसे внесення :

Королівству Галичини й Володимирії з вел. князівством Краківським признаєть ся національну автономію в розмірах, відповідних його потребам та особливим краєвим відношенням, а предовсім :

1. Сойм буде виключно рішати про спосіб виборів до Державної Ради **).

2. Галицька соймова делегація буде брати участь в нарадах Державної Ради тільки в справах спільних с'єму королівству з іншими частинами монархії, заступленими в Державній Раді.

3. Отсі справи, на скільки вони відносять ся до королівства Галичини й Володимирії з вел. князівством Краківським, будуть вилучені з-під означеної основним державним законом компетенції Державної Ради і по думці § 12. того закона перейдуть під компетенцію сойму : а) урядження про торговельні палати і торговельні органи ; б) законодавство про кредитові

*) § 19. Краєвого статута звучить : „Сойм покликаний: 1) радити і ставити внесення : а) про оголошені загальні закони й урядження про-до їх особливою впливу на добро краю і б) на видання загальних законів і уряджень, яких вимагають потреби й добро краю ; 2) видавати оречення про всі предмети, що-до яких правительство засягає його ради.

**) На основі закона про репрезентацію держави з 21. грудня 1867 р. палата послів Державної Ради була делегацією соймів, які з-поміж своїх членів вибирали членів палати послів. З огляду на пляни центрального правительства завести безпосередні вибори до Державної Ради польська більшість галицького сойму хотіла таким способом забезпечити за собою вибір членів палати послів з Галичини.

й асекураційні заклади, банки й каси ощадности з виїмком карткових банків; с) законодавство про право приналежности; d) установленне основ навчання що-до народніх шкіл і гімназій, далі законодавство про університети; е) законодавство карно-судове і карно-поліційне, як також цивільне і гірниче; f) законодавство про основи організації судових і адміністративних властей; g) закони, які мають бути видані для переведення основних державних законів про загальні права горожан, про судейську й виконуючу владу і які там є покликані; h) законодавство в справах, що відносять ся до обов'язків і відносин нашого краю супроти інших країв монархії; i) громадське законодавство без обмежень, які випливають з артикулу 4. основного державного закона з 21. грудня 1867 р. про загальні права горожан.

4. Для покриття коштів адміністрації й судівництва, віроісповідань і просвіти, публичного безпеченства і земельної культури в Галичині буде виділена з державного скарбу до розпорядимости сойму сума відповідна дійсній потребі і що-до подробиць ужиття виїнята з під компетенції Державної Ради.

5. Добра, приналежні до королівства Галичини й Володимирії з вел. князівством Краківським, т. зв. камеральні, будуть влучені як власність краю до краєвого фонду.

6. Сільні копальні королівства не можуть бути без дозволу сойму ані продані ані заміняні ані обтяжені.

7. Королівство Галичини й Володимирії з вел. князівством Краківським одержить свій власний Найвисший Судовий і Касаційний Трибунал.

8. Королівство одержить відповідальне перед соймом краєве правительство в справах внутрішньої адміністрації, судівництва, просвіти, публичного безпеченства і земельної культури, як також краєвого міністра в раді корони».

Боротьба, яку розпочали Поляки за осягнення правно-державного становища, означеною «галицькою розолуцією», повновляючи сю розолуцію що року в соймі і ставляючи її в формі внесення в Державній Раді, не принесла їм властиво ніяких конституційно-правних змін в відношенню Галичини до держави.

Натомість принесла вона їм інші, фактичні успіхи. Стоячи в боротьбі між централістами й автономістами, яка тоді вела ся в Державній Раді, в таборі автономістів, одначе не відгороджуючи ся від правительства муром непримиримости, як прим. Чехи, вміли Поляки своє опозиційне становище використовувати в тім напрямі, що в позаконституційній дорозі — чи в формі цісарської санкції ухвал галицькою сойму, які виходили поза межі компетенції краєвих соймів, чи в формі цісарських і міністерських розпоряджень, чи вкінці просто в формі секретних умов з короною і правительством, на яких

основі Поляки діставали нові управління або здобували їх *via facti* при мовчавій згоді правительства, — осягали ступінь за ступнем те, поставили собі за ціль своєї політики.

Коли-ж в кінці правительство законом про безпосередні вибори до Державної Ради з 2. цвітня 1873 р. зломило силу автономістів, Поляки, осягнувши тимчасом фактично майже все, що хотіли, й обчисливши ся, що певнійшою охороною осягнених здобутків буде участь у правлінню, ніж безвиглядна боротьба за конституційні реформи в душі автономістичних змагань, — покинули своїх дотеперішних союзників Чехів і опинили ся в таборі правительственной більшості, щоб таким способом оберігати, скріпляти й розширяти своє політичне панування в Галичині.

Так усе правно-публичне життя Галичини опинило ся в польських руках. Адміністрацію, судівництво, шкільництво, не говорячи вже про автономічні власті й органи самоуправи, — все спольщено й обернено виключно на службу польським інтересам, які супроти українського народу означали не тільки спинювання розвитку його національності, але також шкодження його інтересам в області матеріяльної культури, щоб таким способом розвивати українським коштом польську духову й матеріяльну культуру і при її помочи дальше польщити як український нарід так і інші не-польські елементи (Німців, Жидів) в краю.

Проти сеї польонізаційної політики український нарід не знаходив ніякої конституційно-правної помочи. Його репрезентація, засуджена вже самим виборчим законом як у галицьким соймі так і в Державній Раді супроти Поляків на меншість, була зіпхнена польською адміністрацією краю при помочи голосних на цілий сьвіт «галицьких виборів», які часто ставали кровавими виборами, на становище позбавленої всякого політичного значіння групи, зложеної іноді ледви з кількох людей, — так, що і в галицьким соймі і в Державній Раді тільки воля польської репрезентації вважала ся волею краю.

І як символ того, що Галичина творить під правно-державним оглядом польський край, правив краєм в імені монарха польський намісник, яким іменовано тільки мужа довіря польської репрезентації і який мусів уступати, як тільки те довіре втратив, так, що хоч не конституційно, але в дійсности відповідав він перед галицьким соймом, себто його польською більшістю; управа краєвої автономії і провід краєвого сойму, який Поляки з гордістю називали «єдиним польським соймом на землях польської Річи посполитої», спочивала в руках польського краєвого маршалка, іменованого так само тільки як мужа довіря польської репрезентації, який навіть своїм старопольським строем в урядових виступах маніфестував правно-державну польськість краю і сойму; в кінці в раді корони засідав польський «міністер для Галичини», який, хоч тільки

з конституційно-правним характером «міністра без портфелю»*), був одначе що-до Галичини всевладним членом правительства, який на кожде зарядженне кожного ресортного міністерства міг покласти своє «veto», коли вважав його шкідливим для інтересів польського панування в краю.

Важка була се боротьба, яку серед таких відносин мусів вести український нарід за своє національне існування.

» Як політичний чинник «зіпхнений на становище безнадійної меншости», не мав він ані в галицькім соймі ані в Державній Раді ніякого значіння і його голос не знаходив там ніякого послуху.

Що супроти того запоручена йому арт. 19-им основного закона про загальні права горожан держави з 21. грудня 1867 р. національна рівноправність була пустим звуком, се ясне. Хто мав стояти на сторожі його «ненарушимого права зберігати й розвивати свою національність і мову», де була та політична сила, яка мала здобути для його мови «рівноправність в школі, уряді й публичнім життю»?

Так замість свободи національного розвитку й національної рівноправности запанувала плянова, безоглядна польонізація, яка поставила собі за ціль витиснути на українській часті краю, остаючій під польським політичним пануванням, також фактично польський національний характер. Замість свободно розвивати власну національну культуру, мусів український нарід перше всего «оплачувати цілу польську культуру на сході Галичини», а на свого культуру міг обертати тільки ті останки засобів, на які ще міг спромогти ся, борючи ся при тім з як найбільшими перешкодами.

Тій цілі польонізації мала служити також польська політика на економічнім поли, на яким історичний процес польонізації висших верств українського народу давав Полякам значну перевагу над українським елементом. Осягнувши політичне панування в краю, Поляки покладали собі за ціль довести той процес польонізації до кінця, руйнуючи економічно все, що українське.

Щоб перешкодити творенню української інтелігенції, замкнено Українцям доступ до публичних урядів, — до деяких, як прим. політична адміністрація, зовсім, до інших в такій мірі, щоб вони ніколи не зросли в силу і все чули ся упослідженими, ледви толерованими; в новіших часах розведено також агітацію проти Українців вільних професій, доходючи аж до кличів бойкоту, — і т. д.

*) В сій справі покличено ся на авторитетні слова професора державного права в віденськім університеті д-ра Едмунда Бернацкіа, який з приводу боротьби Поляків за здійснене „галицької резолюції“ (Oesterreichische Verfassungsgesetze mit Erläuterungen. Zweite Auflage. Wien 1911. Стор. 1141—2) пише:

„Конституційно-правні здобутки польського національного руху обмежили ся до того, що 11. цвѣтня 1871 р. з кругів польських послів

Таку саму агітацію звернено проти українських купців і промисловців, утруднюючи їм досягнення кваліфікацій, концесій, кредиту, визнаючи до бойкотування їх підприємств, — щоб таким чином не допустити до витворення українського міщанства.

В кінці проти низших верств українського міського населення примінено тактику економічного тероризму, не допускаючи їх до ніяких заробітків, відбираючи їм просто змогу існування та примушуючи їх таким способом зрікати ся своєї національності, чого видимим символом має бути перехід на римсько-католицький обряд, а тоді польська організація рим.-кат. церкви веде далі діло польонізації.

Все те мало служити польонізації міст в українській часті краю і забезпечити польськість перед зростом українського елемента по тих містах.

А супроти українського селянства, яке надавало національний характер українській часті краю, польська економічна політика поставила собі за ціль його економічне руйнування й кольонізацію української землі польським селянством.

Вже упорядкування аграрних відносин в зв'язку зі знесенням панщини, переведене в користь польської великої земельної власності, засудило українську селянську верству на безвиглядне економічне животіння. Поправити се положення могли тільки основні аграрні реформи, переведені в інтересі селянської власності. Та таких реформ годі було сподівати ся від Поляків, які були українському селянству двічі ворожі: і з національних причин, що се селянство українське, і з соціальних, бо тою верствою польського народу, яка виконувала польське політичне панування в краю, була польська шляхта.

Отже аграрних реформ в користь селянської власності не переводжено, — хіба такі, які помагали би ширити національно-політичну деморалізацію серед українського селянства. А як вдало ся виборити й яку корисну реформу, — польська адміністрація вміла не тільки ослабити її корисність спроти українського селянства, але й використати її для скріплення польської селянської кольонізації в українській часті краю (яркий примір — Каси системи Райфайзена).

Ціль сеї польської економічної політики була: доводити українське селянство до що-раз більшої руїни, — нехай часть покидає рідну землю й шукає щастя в заморській еміграції, часть відпливає до міст на гірку долю »люмпенпролетаріату»,

іменовано „міністра без портфелю“ („міністра-земляка“). З того часу се іменування все повторювано, однак без законного означення становища того міністра. Тому є неправильно говорити про „міністра для Галичини“; під конституційно-правним оглядом є він тільки „міністром без портфелю“, і нема конституційно-правної конечности іменувати такого міністра“.

де її жде польонізаційний тероризм, а та часть, що остане в селі, нехай вічно животіє як темне, малоземельне й безземельне мужицтво.

А місце економічно сильного, освіченого селянського стану в українській часті краю мало зайняти польське селянство, спроваджене сюди польською кольонізаційною політикою. Йому мала дістати ся земля, кидана українською селянською еміграцією і передовсім та часть великої земельної власности, яка чи з економічних чи з спекуляційних причин ішла на парцеляцію.

В галицьких обставинах єдиною можливою аграрною політикою в користь селянства є заспокоювання земельного голоду селянства через парцеляцію великої земельної власности. Має се також глибоку соціально-етичну основу, бо-ж економічна вартість великої земельної вартости є ділом рук цілого ряду сільських поколінь, які цілі віки обробляли її, несучи важке ярмо панщини.

Але така аграрна політика в Східній Галичині означала би скріплювання українського селянства коштом польської великої земельної власности, — польської, бо за польської держави вся земельна власність на українській землі в часті через польонізацію українських шляхотських родів, в часті через нові королівські надання перейшла в польське володіння, — і тим самим скріплювання політичної сили українського й ослаблювання польського елементу.

І тому Поляки проголосили клич, що велика земельна власність в українській часті краю, се »польська земля« та що була би се »національна зрада« віддавати її через парцеляцію в українські руки. Парцеляція її має служити не для заспокоєння земельного голоду місцевого, отже українського селянства, тільки для цілий польської кольонізації української землі: мають на ній поставати польські оселі, які так густо засіяли би східну Галичину, що вона втратила би свій історично-національний характер.

Так мала зростати політична, культурна, економічна й чисельна сила польського елементу в східній Галичині, аж доки польонізація міст і польська кольонізація села не довели-б до того, що український нарід перестав би бути міродатним для національного характеру краю і українське домагання поділу Галичини в цілі утворення окремого українського краю втратило би всі основи.

Щоби ту свою політику в Галичині оправдати перед центральною властю як вказану з огляду на інтереси держави, а рівночасно як найбільше забезпечити своє панування перед політичними змаганнями українського народу, взяли ся Поляки за політичну гру, яка полягала з одного боку на оклеветуванню цілого українського народу в русофільстві, з другого-ж на примінюванню супроти нього в краю, власне використовуючи існую-

ванне русофільського напрямку серед нього, тактики „divide et impera“*).

Вже меморіал «Головної Руської Ради» з 28. жовтня 1848 р. жалуєть ся на те, що Поляки кожний об'яв національного життя Русинів оклеветували перед правительством як об'яв русофільства. Такою клеветою воювали Поляки і в 1848-их роках (сліді сього зустрічаємо і в їх меморіалі з 27. падолиста 1848 р.), хоч «Головна Руська Рада» виразно стояла на становищі національної окремішності українського народу.

Тимчасом 1850-ті і 1860-ті роки, зріст польської політичної сили і значіння, полишення Русинів у Галичині центральним правительством не тільки без ніякої помочи супроти польських змагань, але ще й потурання тим змаганням, зродило серед тодішньої руської інтелігенції таку безнадійність і безвиглядність встояти супроти Поляків як окрема національність, що декому прийшла в голову розпучлива думка «втонуту радше в російським морі ніж в польським болоті». Особливо, що Росія, яка вже з початку 1840-их років закидала на Галичину сіти своєї пропаганди, вміла зручно використати ту безнадійність і безвиглядність в положенню українського народу.

Так народжуєть ся серед тодішньої руської інтелігенції русофільський напрям, якого існування Поляки знаменито використали в 1860-их роках в своїх заходах досягнути політичне панування в Галичині. Вказуючи на русофільство серед галицьких Русинів, представляли вони справу так, що вся східна Галичина підмінована російського пропагандою, що весь український нарід тільки жде, щоб російська армія вступила в границі краю, що всі політичні домагання руської інтелігенції мають тільки за ціль позбути ся польської контролі і свобідно могли приготовляти грунт для приходу Росії, — та що тільки міцна рука польського правління може успішно бороти ся з тою російською небезпекою і вратувати той пограничний край для держави. Сим польским представленням у Відни повірили, особливо, що вважали Поляків за непримиримих ворогів Росії, — і Галичина стала «польським краєм».

Розумієть ся, і діагноза і рецепта були фальшиві. Малуючи в Відни чорта русофільства галицьких Русинів, Поляки старанно промовчували і те, що проти нього піднімала ся серед галицько-руської інтелігенції реакція в формі партії народовців, які голосили єдність цілого українського народу, звертаючи ся дуже остро проти Росії як держави, яка держить в національним поневоленню переважну часть українського народу,

*) Сю сторону польської політики супроти українського народу можемо представити тут тільки в загальних рисах. Докладному розглядові її присвячена моя книжка: *Dokumente des polnischen Russophilismus. Mit einer Einleitung: Die russische Propaganda und ihre polnischen Gönner in Galizien.* Von Dr. jur. Michael Lozynskyj. Herausgegeben vom Allgemeinen Ukrainischen Nationalrat in Österreich. Berlin, Januar 1915.

— і те, що те русофільство серед галицьких Русинів знаходилося ще в початковій стадії, в якій ані не заперечувало так рішуче української національної окремішності, ані не признавалося так ясно до російської національності, ані не ставилося так ворожо до австрійської держави, як в дальшій своїй розвитку, — і те в кінці, що власна польська перевага в краю була головною причиною того русофільства.

Як би австрійському правительству все те було ясне, воно мусіло би було зрозуміти, що єдиною рецептою проти «російської небезпеки» є усунення тої польської переваги і підпирання національного розвитку українського народу, себто поворот до тої політики, якої в 1848-их роках домагалася «Головна Руска Рада». Тоді не тільки зникло би русофільство серед українського народу в Галичині, але вільний український національний розвиток викликав би симпатії до Австрії також серед російських Українців.

Та се означало би ліквідацію польських аспірацій до Східної Галичини, — і тому Поляки підсунули Відневи діагнозу і рецепту та кї, які лежали в польськїм інтересї. В інтересї польського пановання лежало здавлювання національного розвитку українського народу, — неможливість розвивати свою власну національність родила серед галицько-руської інтелїгенції русофільство, — існуванням русофільства і потребою поборювання його мотивували Поляки перед Віднем потребу сильної польської влади в краю. Так — здавалося Полякам — їх політичне панування в краю забезпечене доти, доки їх польонізаційні заходи в Східній Галичині не осягнуть таких успіхів, що те їх панування відповідати-ме вже фактичним відносинам.

Але сї обчислення завели. Польська сила показалася все таки за мала, щоби здавити національний розвиток чисельно так само сильного як Поляки українського народу в Галичині. В краю почав все більше й більше зростати в силу український національний рух, який в почуттї єдності з російською Україною ясно ставив справу української національної окремішності супроти Росії, отже був вільний від всяких підозрінь в русофільстві, а з другого боку, опираючи ся на австрійську конституцію, вів боротьбу за визволення українського народу в Галичині з-під польського політичного панування.

Серед українського народу той рух зростав, а русофільство падало. Перед Поляками отвирала ся перспектива, що приїде час, коли вже годї буде для вдержання свого політичного панування лякати Відень чортом русофільства, бо саме русофільство серед українського народу зникне, а з другого боку український рух зросте в таку політичну силу, що проти неї не встоїть штучно збудоване польське панування в українській часті краю.

Ратунок перед такою перспективою побачили Поляки в підпиранню упадаючого русофільства. З одного боку означало се могли дальше в разї потреби лякати Відень

»російською небезпекою«, з другого — підпиранням русофільства піддержувати роздвоєння в українським народі і спинювати зріст його політичної сили, що загрожувала польському пануванню.

Так почало ся плянове підпирання русофільства серед українського народу в Галичині польською політикою, — підпирання, яке сходить ся з еволюцією польської політичної думки в напрямі т. зв. російської орієнтації.

Провідна думка сеї орієнтації, проголошеної в 1908 р, тодішнім провідником польської репрезентації в російській Державній Думі Романом Дмовським в його книжці *»Niemy, Rosya i kwestya polska«*, представляєть ся ось-як:

Польща Пястів мала за історичну задачу спиняти натиск германського світа на Славянство. Після сповнення сеї задачі історія призначила Польщі иншу задачу: як найдалі висунена на схід держава з західною культурою мала вона спиняти натиск Сходу, передовсім Москви, на Захід. Сю задачу сповняла Польща, починаючи від Ягайла; при сповнюванню сеї задачі вона впала в боротьбі з Росією. Ту саму задачу мали також польські повстання за відбудування Польщі. Европа розуміла відбудування польської держави як поставлення там проти російського натиску на Захід, і в сїм лежало інтернаціональне значіння польського питання після упадку Польщі.

Одначе від упадку останнього польського повстання інтернаціональні відносини основно змінили ся. Європі почала загрожувати не Росія, яку внутрішні відносини і в кінці війна з Японією й революція значно ослабили, тільки Німеччина, яка від францусько-німецької війни 1870/71 рр. стає що-раз грізнійша. Тепер в інтересі Європи лежить скріплення Росії й ослаблення Німеччини. В сїм новім інтернаціональнім положенню припадає для Польщі нова історична задача: Польща вертає до своєї місії з часів Пястів і має спиняти натиск германського світа на Славянство. Коли-б польський елемент в боротьбі з німецьким натиском упав, тоді німецька небезпека грозить безпосередно Росії, отже в інтересі Росії лежить сильна Польща. Сю нову роль Польщі в боротьбі між германським і славянським світом мусить швидше чи пізнійше зрозуміти Росія й помирити ся з Польщею.

Ся російська орієнтація здобула собі міцний ґрунт не тільки серед польської суспільности в російській Польщі, але також в Галичині, де признали її своєї програмою дві сильні польські партії, які опирають ся передовсім на польським елементі Східної Галичини: Подоляки, партія польських дідичів, і Всеполяки, партія польської бюрократії, — партії, які в польським політичним таборі найголоснійше зазначають потребу повного здавлення всего українського національного життя, щоби промостити шлях для повної польонізації української часті краю.

Теоретично проголошено польсько-російське помирення на славянським конгресі в Празі в 1908 р. Росіяни попитали в Поляках «навернених братів-Славян» і признали потребу національної свободи для польського народу в Росії. Поляки признали російське становище «національної єдності всіх руських племен» з запереченням української національної окремішности. Одні і другі проголосили український рух ворожою Славянству «німецькою інтригою».

Практичним полем польсько-російського помирення — на думку російських націоналістів — мала бути поки-що, заки прийде час на уступки Полякам у Росії, Галичина. Поляки повинні заслужити собі на національну свободу в Росії, — говорили вони — даючи доказ, що вміють пошанувати національну свободу «русских» там, де вони мають владу в руках, себ-то в Галичині.

Так побіч локальної причини підпирання русофільства серед українського народу в Галичині Поляками, щоб ослабляти український рух і скріпляти своє політичне панування в краю, — прибула причина загальна-польська: причинити ся до досягнення національних прав для польського народу в Росії.

Розуміють ся, ту свою політику старали ся Поляки перед центральним правительством різними способами маскувати.

В часах, коли наслідком політичного і соціального гнету польсько-шляхотського режиму над українським народом український рух відзначав ся політичним і соціальним радикалізмом (аграрні страйки 1902—6 рр., боротьба за демократичну виборчу реформу до парламенту 1905—7 рр., опісля до союму — і т. д.), Поляки представляли справу так, що русофільська партія, се «умірковані старорусини», яких вони в інтересі «ладу і порядку» підпирають проти «радикальних молодорусинів». Про русофільство тих «уміркованих старорусинів» не було тоді мови; натомість весь натиск клало ся на «анархістично-гайдамацькі» риси українського руху, який треба поборювати в ім'я «ладу і порядку».

В останніх роках, коли український рух, здобувши собі певне політичне значіння в краю й державі, почав висувати на перший план проблеми національної державности, зазначаючи, що в Галичині повинна бути утворена правно-державна організація українського життя, яка стала би українським Піємонт для цілої України, тоді Поляки, поборюючи українські змагання і підпираючи русофільство в інтересі польського панування в Галичині й польсько-російської згоди в Росії, по давній рецепті гр. Голуховського удавали австрійських патріотів і давали Австрії «добрі ради», — які були рівночасно денунціяцією Австрії перед Росією й апробатою російських претенсій до Австрії, — щоб та не давала такої волі рухови, який, сягаючи своїми політичними аспіраціями на російську територію, мусить викликати «оправданий гнів» Росії.

Політику плянового підпирання русофільства для ослаблення українського руху заініціював намісник гр. Лев Пінінський, один з визначних провідників партії Подоляків.

Його наслідник, гр. Андрій Потоцький, продовжав ту політику щораз більш остентаційно, до того, що при виборах до сойму з початком 1908 р. русофіли стали польсько-правительственною партією, зверненою проти української опозиції.

Після його трагічної смерті 12. цвітня 1908 р. його наслідник д-р Михайло Бобжинський розпочав був вступати в його сліди з тою модифікацією, що задумав русофільську групу розбити на дві фракції: умірковану й радикальну в акцентуванні російської національної ідеї і підпирати тільки фракцію умірковану, щоб могли виказати ся перед Віднем, що він підпирає справді тільки «уміркованих старорусинів», а не «російських агентів». Що-до Бобжинського, який належить до небагатьох мабуть уже тепер польських політиків з сильною протиросійською й тим самим австрофільською орієнтацією, можна допускати, що він мав тут на увазі виключно інтереси польського політичного панування в Галичині та що чужі мусіли йому бути мотиви «російської орієнтації». І тому він, — як сам кілька разів заявляв публично, — переконавши ся, що уміркована фракція русофільського табору в призначенні російської національної ідеї нічим не різниться ся від радикальної, змінив свою політику і старав ся — очевидно під як найкориснішими для Поляків умовами — довести до польсько-української угоди, розуміючи, що не числити ся зовсім з українською політичною силою годі. Та се викликало проти нього з одного боку таку обструкцію польських русофільських партій, Подоляків і Всеполяків, а з другого боку його прихильники дали ся тою акцією так стероризувати, що він мусів подати ся до димісії, яку центральне правительство, так само стероризоване акцією польських русофілів, прийняло і покликало на намісника д-р Витовта Коритовського, котрого коаліція Подоляків і Всеполяків повитала як чоловіка, з яким може і хоче порозуміти ся.

За Коритовського симпатії серед польської суспільности до русофільської групи в українськім народі під впливом акції Подоляків і Всеполяків ставали що-раз більші, аж в кінці на кілька тижнів перед вибухом війни знайшли вислів в одностороннім увільненню русофільських агіторів Бендасюка і тов., обвинених за державну зраду, польською лавою присяжних у Львові. На скільки се увільнення мало остентаційно політичний характер, видно з того, що як російська так і польська преса проголосила його важним актом на шляху польсько-російського порозуміння, а цар Микола II. безпосередно після того наказав у-третє внести в Державній Думі проєкт про міську самоуправу в Польськім Королівстві з правами для польської мови, два рази відкинений Державною Радою, — що ро-

сійська преса оцінила як нагороду Полякам за львівський присуд.

Для характеристики правління Коритовського треба ще додати, що він підчас процесу Бендасюка і тов. уділив віденському кореспондентсви «Нового Времени» Дмитрови Янчевицькому, арештованому перед вибухом війни в Відні під закидом держаної зради, спеціальної авдієнції, на якій — як оголосив Янчевецький у своїй газеті — запевнив його, що коли-б русофільська партія захотіла, знайшлися би законні можливості свободної російської пропаганди в Галичині.

Отсе польське панування в Галичині, якого загальну характеристику ми ось-тут подали, не могло, розуміється, не відбитися шкідливо на розвитку українського народу. Одначе своєї цілі: здавити розвиток українського народу в такій мірі, щоби спричинити його національне завмирання й могли використати його як матеріал для польської нації, — воно не осягнуло. Український нарід в процесі свого національного відродження, використовуючи можливості розвитку, дані австрійською конституцією, робив у всіх областях суспільного життя поступи, ріс у політичну силу і значіння.

Завершенням процесу українського національного відродження була українська політична ідея, яка цілий український нарід, без огляду на теперішні державні границі, злучила в одну націю, ставлячи їй за ціль, в зберганню й розвитку своєї історично-національної індивідуальності змагати до осягнення що-раз вільніших умов національного життя, аж через політичне з'єдинення і самостійність української землі здійснить ся ідеал Вільної України.

З двох держав, між які тепер поділений український нарід, Росія в своїм дотеперішнім розвитку зазначила ся як непримиримий історичний ворог української політичної ідеї. Натомість Австрія, проявляючи в своїм найновішій, конституційнім розвитку тенденцію перемінити ся в державу національності, представляла для українського народу можливість осягнути певний ступінь політичної самостійності і таким чином не тільки наблизити ся до свого національного ідеалу, але також стати національним Піємонтом для цілої України.

Висловом змагань до використання сеї можливості було домаганє поділу Галичини в цілі утворення з її української часті окремого українського коронного краю з усіма тими автономічними управліннями, які мають коронні краї в австрійській державі. Потребу сповнення сього домагання, яке від 1848 р. творить провідну ідею української національної політики в Австрії, відчував український нарід що-раз глибше в міру того, як поступав процес його національного відродження. А що на перешкоді сповненню сього домагання стояли передсвсім Поляки, то польсько-українська боротьба в краю що-раз більше згострювала ся, аж доки наслідком зросту політичної сили і значіння українського народу в краю й державі не стала одним з найважніших питань державної політики.

Так стояла справа безпосередно перед війною. Потреба вдоволяючого поладження української справи в Австрії була в державі загальною признана. З огляду на політичне положення українського народу в Росії і значіння української території для могутності Росії почало промощувати собі шлях також розуміння, які наслідки могло би мати вдоволяюче поладження української справи в Австрії для її становища супроти Росії, — розуміння інтернаціонального значіння української справи.

Аж тут вибухла війна, втягаючи в свій вир не тільки європейські держави, але й сферу політичних інтересів поза Європою, потрясаючи основами політичної рівноваги, несучи заповідь змін політичної карти Європи, — війна, що розбудила надії на близьке здійснення того, що доси було тільки мрією далекої будучности, що недосяжне втягнула в сферу реальних можливостей.

В сій історичній хвилі українські партії Галичини, з'єднавши ся в «Головній Українській Раді», проголосили в маніфесті з 3. серпня 1914 р. війну Австро-Угорщини й Німеччини проти Росії війною в інтересі визволення України й покликали до життя організацію «Українських Січових Стрільців», щоб разом з арміями союзних держав бороти ся за волю України.

Таке саме становище заняла новоутворенна організація політичних емігрантів з російської України «Союз визволення України» й інші революційні групи російських Українців.

Отвирала ся перспектива, що на випадок побіди союзних держав над Росією не тільки російська Україна може під протекторатом побідних держав у тих чи інших правно-державних формах досягнути політичну самостійність, але також українська частина Галичини буде визволена з дотеперішнього польського панування.

Ся перспектива означала би ліквідацію польських історичних аспірацій до панування на всіх українських землях, які колись належали до польської річи посполитої, аспірацій, на яких здійснення війна розбудила в Поляків нові надії*).

*) Ся ідеологія відбудування Польщі в історичних границях захопила в теперішній війні навіть найдемократичніші польські круги. Так прим. редактор краківського журналу „Krytyka“ п. Вільгельм Фельдман в своїй книжці „Deutschland, Polen und die russische Gefahr“ (Berlin 1915), яка має бути антитезою книжки Домовського „Niemyś, Rosya i kwestya polska“, пропагує відбудування „польської“ держави, зложеної з Польського королівства, Лигви і Правобережної України, стараючи ся виказати, що лежить в інтересі Німеччини, для якої та „польська“ держава була би охоронним валом проти „російської“ небезпеки. А що польське населення на правобережній Україні творить просто зникаючий процент (Волинь 10·5%, Поділля 8·9%, Київщина 3·2%), то п. Фельдман, демократ з соціалістичною закраскою, анектує її для „польської“ держави на тій основі, що на Волині 45·7%, на Поділлі 53%, в Київщині 41% приватного землеволодіння знаходиться в польських руках.

Інший знов польський публіцист, п. Владислав Студніцкий, який у всіх своїх виступах маніфестував ся як непримиримий ворог

І Поляки рішили ужити всеї сили своєї власти в Галичині і своїх впливів в Австрії, щоб задати українським змаганням, які грозили ліквідацією їх історичних аспірацій, смертний удар.

Для досягнення сеї цілі рішили вони послужити ся своєю старою тактикою: оклеветати перед центральним правительством український нарід в Галичині, що він весь підмінований русофільством і тільки жде приходу російської армії. Таким способом надіяли ся вони посіяти ненависть між Австрією й українським народом, наслідком чого Австрія перестала би в своїх політичних комбінаціях брати під увагу визволення України і — як в 1840-их роках у своїй внутрішній політиці — кинула ся би в польські обійми, бачучи в Поляках єдину охорону проти російської небезпеки, а український нарід не тільки попав би в розчарування і зневіру, але був би просто знищений і став би жертвою польських аспірацій.

Польський рахунок був такий :

Якби їх замах удав ся і Австрія виступила би проти українського народу як проти «внутрішнього ворога», тоді на випадок, як би війна не закінчила ся вдержанням передвоєнного стану, українська політична сила в Галичині була би раз на все зломана і Поляки мали би вільний шлях до польонізації Східної Галичини.

Ще ширші перспективи отвірали ся перед ними на випадок побіди Австрії над Росією. Тоді про утворення українського державного організму не могло-б бути мови і вся українська територія, яку відібрано би від Росії, стала би тереном для відбудування польського державного організму по думці польських історичних аспірацій.

А як би побідила Росія й забрала Галичину, то і в такому випадку добре позбути ся такого конкурента як український рух, особливо в звязку з перспективами польсько-російського порозуміння.

Здавало ся би, що виконання плану, задуманого Поляками, з огляду на становище українського табору супроти війни неможливе. Але показало ся инакше. Маючи всю державну власть в краю в своїх руках, Поляки могли робити, що хотіли, особливо, що

українських змагань, в своїй книжці „Die Umgestaltung Mitteleuropas durch den gegenwärtigen Krieg. Die Polenfrage in ihrer nationalen Bedeutung“ (Wien 1915) пропонує відбудування „польської“ держави, яка складала ся би не тільки з Польського Королівства, Литви і Правобережної України (не цілої, бо без Київщини, з якої автор „анектує“ тільки Бердичівський округ, де процент польського населення трохи вищий), але також з Галичини; ся „польська“ держава мала би входити на тріалістичний основи в склад Габсбурської монархії, яка таким чином була би зложена з трьох держав: Австрії, Угорщини й Польщі.

Ся концепція Студніцкогo покриваєть ся з виводами, які принесла „Vossische Zeitung“ з 27. марта 1915 р про польську справу „від відомого польського політика, який був кілька разів австрійським міністром і аж до останніх часів спільним міністром“, себто від теперішнього презеса віденського польського кола Білінського.

воєнний час давав органам влади широкі уповноваження, якими й покористувалися Поляки — під видом охорони держави — для своїх цілей.

Почалося від арештування русофілів, тих самих, що останні роки тішилися такою прихильністю польських політичних кіл і польських властей в краї. Що сі арештування не мали на увазі охорони держави, тільки що інше, видно було зараз з того, що по-перше найвизначнішим русофільським діячем (між ін. головному обвиненому з львівського процесу Бендасюкові і головному оборонцеві д-ру Дудикевичеві) вдалося виїхати до Росії, звідки вернули з російською армією помагати заводити російські порядки в занятій Галичині, а по друге русофільських діячів з польського табору оставлено в спокою, так що вони могли на волі ждати приходу російської армії до Галичини і під її охороною розпочати на ново перервану наслідком воєнного стану працю для поширень «російської орієнтації» серед польської суспільності.

Ті арештування мали за ціль витворити настрої, що між українським народом знаходиться русофіли, зрадники, яких треба зробити нешкідливими. Коли-ж здавалося, що такий настрої вже витворився, розпочалися масові арештування, яких жертвою впали всі верстви українського народу. Свідомі Українці, що готові були за Австрію кров пролити, вірячи, що вона несе визволення Україні, — не виключаючи визначних українських діячів, навіть послів, — ішли масами до в'язниці з п'ятном підозріння в зраді на користь Росії. Арештовано не на основі злочинних фактів, тільки щоб масовими арештуваннями викликати настрої, що від українського населення треба ждати масової зради, і заставити армію на українській території до масових репресій.

Рівночасно почала «працювати» польська преса, приписуючи всі факти зради — чи винним був русофіл, чи Поляк, чи Жид, — українському населенню, та заповідаючи на тій основі «переоцінку» української справи в Австрії після війни.

А за польською пресою пішла віденська, обслуговувана польськими (рим.-католицького й мойсеевого віроісповідання) кореспондентами й інспірована польськими політиками.

Кругом ший українського народу почала що-раз сильніше затягатися петля обвинення в зраді супроти держави, з якою він зв'язав свою долю в теперішній війні, з якої армією спільно проливали свою кров у боях з Росією «Українські Січові Стрільці». Скільки жертв потягнув за собою сей польський замах на український нарід, сьогодні годі сказати. Та вже сьогодні можемо з піднесенням чолом сказати, що за сими жертвами не було ні тіні вини*).

В половині мая 1915 р. випущено з Талергофу в Сирії всіх інтернованих такі Українці на волю. Воєнне слідство не виказало за ними ніякої вини, так, що не тільки нікого з них не засуджено, але навіть ніхто з них не ставав перед судом.

Наміреної цілі польський замах не досягнув — завдяки енергійній акції української репрезентації, яка вміла з успіхом представити властиву ціль польських заходів і в межах можливості направити спричинене ними зло.

Такий був останній акт польського панування в Галичині на знищення українського народу.

З'єдинилися до цього акту всі польські партії, щоб після заняття Галичини російською армією знов поділити її ролями: австрофільські партії ведуть у Відні і в Берліні далі свою проти-українську акцію в дусі своїх історичних аспірацій, а русофільські стараються заслужити на ласку Миколи II, виступаючи в своїй пресі, яка дуже добре процвітає під російським режимом у Львові, проти українського руху, як проти «австро-німецької інтриги», зверненої проти Славянства, а передовсім проти Росії і Польщі.

Сей останній акт польського панування в Галичині, який мав задати смертний удар українському народові, став в дійсності смертним ударом для оборонюваної Поляками «єдності краю». Після відзискання Галичини Австрія не може вимагати від українського народу, щоб він жив далі в політичній спільності з Поляками, Галичина мусить бути поділена.

V. Поділ Галичини на історично-національній основі як єдино правильна підстава нової організації після війни.

Коли на основі дотеперішньої історії Галичини будемо розглядати питання нової організації краю після відзискання його від Росії, побачимо, що відбудовувати його як одноцільну провінцію значило би непоправно повторяти старі помилки, які так діймаюче далися відчути як у внутрішній, так і в заграничній політиці.

Що-до внутрішньої політики треба ствердити ось-що:

Коронний край Галичину утворено через злуку двох областей, які не тільки різняться від себе історією й національним складом, але цілі століття просто ворожо стояли супроти себе.

Таким чином не узглядено рівномірно їх історично-національних окремішностей і не утворено вільного простору для їх національного розвитку, що належить до житєвих умов держави національностей, якою являється Австрія, тільки віддано український нарід під польське панування, яке — думав він — з хвилю упадку Польщі раз на все скінчилося і від якого Австрія його визволила.

Так повстав «коронний край» як конституційно-правне поняття й адміністративна область, але не край як реальна

одиниця з витвореними їй окремішністю спільними інтересами. Так утворений край став виключно місцем боротьби, де стояли супроти себе гнобителі й поневолені, яких боротьба, ведена з одного боку за панування, з другого за визволення, стаючи щораз острійша, не тільки основно зменшала розвиткову здібність країни, але що-раз більше некорисно відбивала ся й на загальнім розвитку держави.

З області заграничної політики входили в гру при утворенню коронного краю Галичини отсі моменти:

Міродатні круги виходили з заложеня, що Українці прихильні, а Поляки ворожі до Росії, і то не тільки в даний момент, але з історичної конечности мусять такими остати і в дальшій своїй розвитку. Отже віддали Українців під панування Поляків, в тім переконанню, що так найліпше запевнить ся охрону пограничної країни держави перед Росією.

З переоцінки сих моментів виходить:

Заложенне що-до Українців було в своїй суті основно невірне й полягало тільки на незнанню історії, наслідком чого польська клеветницька акція в сім напрямі так легко могла знайти віру. Історія навпаки виказує між Україною й Росією противенства, які доси являють ся непримиримими, з чого виходить, що власне підпиранне українського національного розвитку є найуспішнішим охоронним способом проти російської небезпеки.

З другого боку новішня історія показує, що противенства між Польщею й Росією дадуть ся усунути. Доказ сього бачимо в модернім польським русофільстві, яке не тільки опанувало польську політичну думку в Росії, але приєднало собі також значну часть польського громадянства в Галичині, передовсім в українській часті краю, яку Поляки мали власне охороняти перед русофільством.

В кінці що-до ролі Поляків як охорони Галичини перед русофільством серед українського народу треба ствердити:

Здавлювання національного розвитку українського народу, яке лежало в польським інтересі, було власне одною з головних причин русофільства серед українського народу, бо безвиглядність встояти проти Поляків як окрема національність творила найліпший ґрунт для розвитку русофільства. Існування русофільства серед українського народу лежало в інтересі польського панування в Галичині, бо се уможливлювало Полякам приміювати супроти Українців політичну методу *»divide et impera«* й ослабляти їх політичну силу. Коли-ж серед польського громадянства почало промощувати собі шлях модерне польське русофільство, підпиранне русофільства серед українського народу в Галичині стало потребою загально-польської політики.

З огляду на будучність треба ще взяти під увагу отсі моменти:

Для внутрішньої політики — що дальше спільне життя Поляків і Українців в однім короннім краю, після того замаху на український нарід, який виконали з початком війни Поляки, оклеветуючи його в русофільстві, просто виключене і перемінило ся би в боротьбу з характером взаїмного винищення;

для заграничної політики — що привернення польского панування на українській землі, після того, як український нарід звязав з війською надію при помочи Австрії наблизити ся до свого національного ідеалу й на українській території, яка після війни опинить ся в сфері австрійського володіння, утворити правно-державну організацію вільного українського життя, було-б не тільки об'єктивно шкідливе для українського національного розвитку, який тільки один може з одного боку органічно перемогти русофільство серед українського народу в Австрії, з другого-ж боку паралізувати протиавстрійську пропаганду серед українського народу в Росії, але й суб'єктивно витворило би настрій, корисний як для русофільства серед українського народу в Австрії так і для протиавстрійської пропаганди серед українського народу в Росії, настрій, що — мовляв — не стоїть бороти ся проти Росії на те, щоб попасти під панування Польщі.

З усього того випливає конечність, при новій організації Галичини знести її конституційно-правну й адміністративну одноцільність і зорганізувати її територію як два окремі коронні краї, утворені на історично-національних основах.

Пригляньмо ся ближше справі утворення українського коронного краю.

Відповідало би се історичній традиції, числячи ся з історичним фактом, що територія, про яку мова, займала в історії весь час окреме становище, була історичною індивідуальністю. Ми бачили, що вона входила найперше в склад Київської держави; потім стала центром Галицько-Волинської держави; опісля, зовойована Польщею, де аж до упадку польської держави почувала ся сама і вважала ся завоювниками підбитим, чужим організмом, творила в ній окрему область під назвою «Руського Воеводства»; в кінці при поділі Польщі дістала ся на основі історичних прав угорської корони під Австрію, де, що правда, поки-що злучили її під адміністративним оглядом з польською територією, яку Австрія набула, одначе на основі інших правно історичних титулів, так само при поділі Польщі, але та адміністративна єдність уважала ся тільки тимчасовою і при дефінітивній організації мала уступити місця поділові на окремі провінції, переведеному з огляду на історично-національні окремішності й адміністративні потреби, про що найліпше свідчать урядові проекти поділу з 1847—1850 рр.

Утворення українського коронного краю в Австрії, яке, як бачимо, не було би в австрійській історії державного буді-

вництва ніякою новістю, тільки поворотом до традицій 1848-их років, відповідало би далі тенденціям історичного розвитку, який в протязі XIX. століття веде в Європі до визволення народів і творення політично самостійних національних організмів — чи то в формі національних держав, чи в формі автономних провінцій в державі національностей.

Так здійснили ся би в рамках даної можливості також змагання українського народу до визволення з-під чужого панування й осягнення національної самостійності, що являється не тільки для нього потребою, бо лежить се також в інтересі Австрії, щоб український нарід став повноправним членом Габсбурської монархії народів.

Поборюючи українське домагання поділу Галичини, Поляки виступають перше всего з твердженням, що Галичина творить «історично-політичну одиницю», в якій їх політичне становище опирається на їх «історичних правах».

Ми вже, здається, досить ясно виказали, що Галичина зовсім не є «історично-політичною одиницею», тільки новотвором, покликаним до життя аж в 1860-их роках виключно в польським інтересі, новотвором, який власне являється наругою над історично-національними основами і якого мало що більше ніж 50-літня історія найліпше виказала його нездарність.

При тім сей новотвір все таки не зовсім одноцільний, бо в такій важній області як судівництво доси задержано поділ на два зовсім самостійні «округи висшого краєвого суду» львівський (східно-галицький) і краківський (західно-галицький), які з «єдністю краю» не мають нічого спільного, — хиба те, що наслідком політичного польського панування в краю і в східно-галицьким судовім окрузі панує польська перевага.

Зрештою в життю галицько-польского громадянства знаходимо чи-мало доказів, що та «єдність краю», яку Поляки так обороняють супроти українських змагань, їм самим не вигідна. Партиїні відносини серед галицько-польского громадянства виказують, що польське партійне життя інакше укладається в Східній, а інакше в Західній Галичині. В Західній Галичині розвивають ся передовсім отсі партійні групи: консерватисти (т. зв. краківської школи), демократи, людовці, соціальна демократія, клерикали, отже групи, заступлені менше більше в кожній новочасній суспільности, яка живе в нормальних відносинах. Натомість в Східній Галичині розцвіли передовсім Подоляки і Всеполяки, групи, яких передовсім характеризує боротьба проти визвольних змагань українського народу. Ріжні польські акції політичні, культурні, господарські ведуть ся так само окремими комітетами для Західної, а окремими для Східної Галичини. Також «Naczelny Komitet Narodowy» заложений усіми польськими партіями на час війни, був поділений на західно-галицьку і східно-галицьку секцію, доки сеї останньої не дезорганізували її русофільські члени. Так само ухва-

лена сим Комітетом організація польських легіонів при австрійській армії мала обнімати два легіони: західно-галицький і східно-галицький, тільки останній мусів бути завдяки русофільським заходам Подоляків і Всеполяків розв'язаний. З усього того виходить, що навіть сама польська суспільність ділиться на західно-галицьку і східно-галицьку, бо рами «єдності краю» для неї невідгідні.

А вже найменше повинні Поляки покликати ся на «історичні права». Бо хоч українська часть Галичини належала як завойований край до польської держави, однак, коли завойованне дає завойовникови права, яких домагають ся для себе на українській землі Поляки, то польський нарід не має права нарікати на поневоленне державами, які поділили Польщу, і в ім'я справедливости домагали ся для себе національної свободи. А при тім усім ті польські «історичні права» в Східній Галичині, се вже тільки бувші права, які перестали існувати з хвилею, як польську державу заступила на українській землі инша держава, австрійська.

Однак найважніше в сій справі те, що ті «історичні права», якими Поляки хотять оправдати своє панування над українським народом, стоять в непримиримій суперечности в новочасним політичним розвитком. Ми бачимо, як державні організми, зложені з різних народів й оперті на поневоленю їх одним «державним народом», або розпадають ся, щоби зробити місце новочасним національним державам, або переменяють ся в своїм розвитку на новочасну державу національно-стий, у якій кожний нарід має забезпечену свободу розвитку.

Сей новочасний політичний розвиток приніс і Полякам в Австрії повну національну свободу, яку після війни сподівають ся вони досягнути і для інших частий польської землі.

Невжеж тільки один український нарід мав би бути виїмком у користь Поляків і на віки оставати під польським пануванням?

Таким чином поділ Галичини на її складові національні части зніс би тільки польські привілеї, суперечні з новочасним понятєм національної свободи. Натомість не нарушав би він національних прав польського народу, який користував ся би повнотою їх у польським короннім краю, утворенім з польської території Галичини.

В 1848-их роках поборювали Поляки українське домагання поділу Галичини також твердженням, що український нарід не творить окремої національности та що українська мова, се тільки народній діалект польської мови, нездібний до самостійного розвитку. Український національний розвиток завдав так основно берхню сьому польському твердженню, що Поляки вже від десятиліть не вважать ся ним воювати.

В останніх роках до польського арсеналу проти поділу Галичини прибав новий аргумент, взятий з области демократичних політичних понять. Сей аргумент має заступати По-

лякам збанкрутовані «історичні права» і воюють ним передо-всім польські демократичні групи. Заявляють вони, що Східна Галичина не є український край, як сього хотеться українським політикам, тільки край національно-мішаний, польсько-український, наслідком чого національний поділ Галичини поперше неможливий, бо між Східною і Західною Галичиною не дасться повести національної границі, а по-друге безцільний, бо й після поділу Галичини польський елемент був би заступлений в обох її частих і польсько-українська боротьба з Східної Галичини не зникла би.

Розгляньмо се твердження в світлі статистики. Східна Галичина (відділена від Західної на основі границі між округами висшого краєвого суду львівським і краківським) числить кругло $5\frac{1}{2}$ мільйонів населення, якого національний склад такий: 62% Українців, 25% Поляків, 12% Жидів, 1% Німців*).

Числячи ся з фактом, що в національно-мішаній державі, як Австрія, наслідком політичних і соціальних відносин нема властиво абсолютно «національно чистих» — треба ствердити, що число українського населення в Східній Галичині зовсім вистарчає, щоби творити основу для поділу Галичини й утворення окремого українського коронного краю.

Особливо, що Українці, являють ся в Східній Галичині елементом постійним, споконвіку осілим, отже автохтонним, — коли тимчасом Поляки й Жиди є елементом напливовим, який аж в останній половині століття сріс, особливо по містах, у силу і значіння, завдяки польському пануванню, яке всіми способами переволило польонізацію Східної Галичини**). Адже ніхто інший тільки Поляк Дашинський означив ролю польського елемента в Східній Галичині словами, що «всю польську культуру в Східній Галичині оплачують Українці». А тепер та польська культура в Східній Галичині, що зросла коштом українського народу, мала би бути перешкодою його визволення з-під польського панування?!

Нестійність сього польського аргументу показують також відносини в теперішнім «короннім краю Галичині». Ціла Галичина, яку Поляки вважають під правно-державним оглядом за

*) Се обчислене опирається на віроісповідній основі, а саме, що всі греко-католики — Українці, всі римо-католики — Поляки, що відповідає менше більше фактичним відносинам. Обчислення на основі „розговорної мови“ не дає правдивого образу національних відносин, бо тут маси Українців і майже всі Жиди записані за Поляків. Одначе й обчислення на віроісповідній основі виходить на шкоду українського елемента, бо тут зачислені до Поляків усі римо-католики української народности, яких Поляки в дійсности ще не ввіли при помочи польської організації рим.-кат. церкви спольшити. В дійсности число Українців у Східній Галичині доходить до 70%, Поляки творять коло 16%.

**) Звертаємо увагу, що в меморіялах „Головної Руської Ради“ з 1848 р. за поділом Галичини говорить ся ще про українське населення як про національну більшість цілого краю.

польський край, у якім вони мають політично панувати, числить кругло 8 мільонів мешканців, з того 46% Поляків, 42% Українців, 11% Жидів, 1% Німців. Отже по польським поняттям є се зовсім справедливо, щоби 46% Поляків, значить, національна меншість в краю, між тим над 42% Українців, які властиво що-до числа майже дорівнують Полякам, — наслідком чого також 62-процентова українська більшість в Східній Галичині являється політичною меншістю, а 25-процентова польська меншість політичною більшістю.

Але по тим самим польським поняттям була би се велика, до неба вопіюча кривда, коли-б наслідком поділу Галичини 62% Українців, отже переважаюча національна більшість краю, здобула собі належні їй політичні права, а 25% Поляків заняли би таке політичне становище, яке їм належить ся, себ-то становище національної меншости.

З того всего бачимо, що й сей польський аргумент проти поділу Галичини позбавлений стійности.

Інші справи, звязані з утворенням українського коронного краю в Австрії через поділ Галичини, можемо тут тільки коротко порушити.

І так що-до краєвої конституції, можна її октроювати на основі загальних австрійських взірців. З окрема треба зазначити, що бажанню всіх українських партій і цілого народу відповідало би заведення загального, рівного, беспосередного і тайного виборного права до краєвого сойму. Взірців для національної охорони польської меншости в українським краю, — така охорона їй очевидно належить ся, — можна знайти доволі в австрійських краєвих конституціях і проєктах краєвих конституцій.

Що українська мова «в школах, урядах і публичнім життю» повинна мати всі ті права, які належать ся мові переважаючої національної більшости в краю, се таке самозрозуміле, що згадуємо про се тільки мимоходом.

Що-до територіяльних границь українського коронного краю, то при розгріаченню Східної Галичини від Західної треба взяти під увагу згадувану вже границю між львівським і краківським округом висшого краєвого суду, — очевидно з поправками, які покажуть ся потрібними.

При сїм треба також взяти на увагу справу прилучення української частини Буковини до українського коронного краю, що відповідало би змаганням українського народу до політичного з'єдинення.

В кінці розуміється само собою, що на випадок відділення якої-небудь частини української території від Росії вона повинна стати частю українського коронного краю в Австрії, — хіба, щоб воєнні успіхи уможливляли інше, ідеалови Вільної України більш відповідне поладження української справи.

Вийшли з друку такі книжки:

- М. МИХАЙЛЕНКО — Національне питання в Росії й вііна.
М. МИХАЙЛЕНКО — Росія й Україна.
М. МИХАЙЛЕНКО — «Визвольні Маніфести» російського уряду в теперішній війні.
Ю. РУЧКА — Російські соціялісти й теперішня війна.
М. ЗАЛІЗНЯК — Самостійна Україна — несоціалістичне гасло?
М. ЗАЛІЗНЯК — Українці, Росія й війна.
М. ДРАГОМАНІВ — Чудацькі думки про українську національну справу.
М. ДРАГОМАНІВ — Листи на наддніпрянську Україну.
М. ДРАГОМАНІВ — Віра і громадські справи.
М. ЛОЗИНСЬКИЙ — Українська Галичина окремий коронний край!
К. КАВТСЬКИЙ — Національність і інтернаціональність.
К. КАВТСЬКИЙ — Національна держава, імперіялістична держава і союз держав. Переклад з німецького з додатком Д. Сметанки — Соціалізм, завойовницька політика, патріотизм і націоналізм.
В. ЛІБКНЕХТ — Чи Європа має скозачіти?
Ф. ЛЯСАЛЬ — Про суть конституції.
О. НАЗРУК — Що се є: суспільні кляси, боротьба кляс, буржуазія, пролетаріят, капіталізм і організація.
В. РЮМИНСЬКИЙ — Повстанє селян в Англії.
С. ДІКШТАЙН — Хто з чого живе?
Ф. ВОЛХОВСЬКИЙ — Як мужик став довжником у всіх.
Ф. ВОЛХОВСЬКИЙ — Казка про несправедного царя.
Ф. ВОЛХОВСЬКИЙ — Казка про салдаську душу.
Чи є тепер панщина?
В. ШВАЧКА — Чому позичали віру?
Х. ЖИТЛОВСЬКИЙ — Соціалізм і національне питання.
К. РЕННЕР — Національна справа, інтернаціоналізм, імперіялізм і соціалізм.
К. РЕННЕР — Нація, як правна ідея, й інтернаціонал.
Ф. ЛЯСАЛЬ — Програма робітників.
А. БАХ — Цар — Голод.

В „Політичній Бібліотеці“ вийшли:

Л. ВАСИЛЕНКО — Світова війна.

С. ТОМАШІВСЬКИЙ — Галичина. Політично-історичний нарис з приводу світової війни.

М.ЛОЗИНСЬКИЙ—Утворенє українського коронного краю в Австрії.

В німецькій мові вийшли:

G. RUCZKA — Die russischen Sozialisten und der gegenwärtige Krieg.

G. RUCZKA — Die französischen Sozialisten und der Krieg.

Друкують ся або готують ся до друку:

Н. АНДРЕЄВ — Початки релігії.

Ж. ЖОРЕС — Батьківщина і робітництво.

М. БОРИСОВ — Соціалізм і проблема національної автономії.

К. ЛЯЙТНЕР — Імперіялізм московського народу.

Е. ПЕРНЕРСТОФЕР — Про новітній націоналізм.

Національна справа й Партія Соціалістів-Революціонерів
Галичина й її національне значінє для України.

Е. БЕРНШТАЙН — Інтернаціонал робітничої класи й європейська війна.

І. СОКИРА — Хай Європа козачіє!

До угрунтованя програми української соціалістичної партії.

М. ДРАГОМАНІВ — Рай і поступ.

М. ДРАГОМАНІВ — Старі хартії вольности.

М. ДРАГОМАНІВ — Про неволю віри.

М. ДРАГОМАНІВ — Оповідання про заздрих богів.

М. ДРАГОМАНІВ — Швайцарська республіка.

Е. ВАНДЕРВЕЛЬД — Ідеалізм в марксізмі.

Л. ШИШКО — Оповідання з московської історії. Частини I—III.

Л. ШИШКО — Робочий нарід і державний лад.

Національна справа в Росії й як її полагодити.

Боротьба за землю і волю в Росії.

Як бороти ся за землю і волю.

Що таке свобода й як її добувати.

Від самодержавства до народоправства.

Панщина й її упадок в західній Європі.

Французька армія під час великої революції.

Славетні дні турецького війська.

В. ВИННИЧЕНКО — Боротьба (Оповіданє).

